

**Erialaspetsialistide pädevus alaealiste tunnistajate ja kannatanute
ülekuulamise kohta kriminaalmenetluses**
Kristjan Kask

Tallinn 2009

Justiitsministeeriumi kriminaalteabe ja analüüsi talitus
Kriminaalpoliitika osakond

Väljaandja:
Justiitsministeerium
Tõnismägi 5a
15191 Tallinn
Telefon: 6 208 100
Faks: 6 208 109
e-post: info@just.ee

Kõik käesolevas materjalis esitatu on kaitstud autoriõigusega, mis kuulub Justiitsministeeriumile. Väljaande tsiteerimine või refereerimine on lubatud üksnes juhul, kui viidatakse materjali autoritele. Ilma Justiitsministeeriumi eelneva kirjaliku nõusolekuta ei ole väljaannet või selle osi lubatud mingil viisil publitseerida.

Lühikokkuvõte

Uuringu eesmärgiks oli saada ülevaade erialaspetsialistide teadmistest ja oskustest alla 14aastaste tunnistajate ja kannatanute ülekuulamisel, alaealiste ülekuulamise kogemustest ning ülekuulamise korraldusest. Peamisteks andmeallikateks uuringu läbiviimisel olid veebiküsitlus menetlejatel seas, videoülekuulamiste transkriptsioonid ning poolstruktureeritud intervjuud menetlejate, lastekaitse spetsialistide, ohvriabitöötajate ja alaealistega.

Uuringu peamised järeldused

1. Testküsimustikest selgus, et Eesti menetlejate teadmised alaealiste tunnistajate erisusi puudutavates küsimustes on välisriikide ekspertide omadega sarnased. Puudujääke esines menetlejate teadmistes isikute identifitseerimise ja mälu funktsioneerimisega seotud küsimustes. Näiteks arvasid Eesti menetlejad vastupidiselt teadusuuringute tulemustele, et *tunnistaja enesekindlus kohtusaalis ennustab hästi tema täpsust kahtlustava identifitseerimisel*, samas selline seos on väga väike. Või teine näide, mille puhul Eesti menetlejad leidsid, et *uurija, kes teab, milline äratundmiseks esitatav isik on kahtlustatav, ei avalda kahtlustava äratundmisele mõju* – uuringud aga on näidanud vastupidist, jne.
2. Kuigi menetlejate teadmisi alaealiste ülekuulamisest võib pidada heaks, esineb probleeme nende teadmiste praktikasse rakendamisel. Näiteks kasutavad uurijad alaealiste küsitlemisel suurel hulgal suletud küsimusi ja võimaldavad vähem vaba sündmuste meenutust. Samas näitavad uuringud, et lapsed vastavad vaba meenutust ning avatud küsimusi kasutades pikemalt kui suletud ning valikvastustega küsimuste puhul.
3. Menetlejad ei pea vajalikuks spetsialisti juurdekutsumist kõikide alla 14aastaste tunnistajate ülekuulamisele; see probleem peaks aga lahenduse saama KrMS-i muudatustega (599 SE), mille kohaselt spetsialisti kaasamise kohustus muutuks uurija valikuks. Hetkel puudub ühtne arusaam, millist rolli peaks alaealise ülekuulamise juurde kutsutav spetsialist täitma. Esinenud on juhtumeid, kus spetsialist on jätnud reageerimata uurija suunavatele ja ebasobivatele küsimustele või on ise seganud küsitlemist.

Sisukord

SISUKORD	4
SISSEJUHATUS	5
1. MENETLEJATE TEADMISED ÕIGUSPSÜHHOLOOGIAST	10
2. MENETLEJATE KÜSITLEMISMEETODID ALAEALISTE ÜLEKUULAMISEL.....	17
3. ALAEALISTE ÜLEKUULAMISE KOGEMUSED	21
4. MENETLEJATE JA SPETSIALISTIDE KOGEMUSED JA SEISUKOHAD SEoses ALAEALISTE ÜLEKUULAMISEGA	24
KASUTATUD KIRJANDUS.....	36
LISA 1. VEEBIKÜSIMUSTIKU NÄIDIS.....	40
LISA 2. INTERVJUUDE ORIENTIIRKÜSIMUSED	43
LISA 3. INTERVJUUDE ORIENTIIRKÜSIMUSED LASTEGA	44
LISA 4. LASTEGA LÄBIVIIDAVATE INTERVJUUDE LAPSEVANEMA INFOLEHT	45

Sissejuhatus

Ülekuulamise tulemusena saadud info on kriminaalmenetlusõiguses üks olulisemaid tõendeid. Võrreldes paarikümne aasta taguse ajaga kuulatakse nii kohtueelses kui kohtumenetluses üle järjest rohkem lapsi¹. Mõnedel juhtudel, nt laste vastu toimepandud seksuaalkuritegudes, võib lapskannatanu olla ainukeseks tunnistajaks kuriteole ning tema ütlused peamiseks tõendusmaterjaliks süüdistuse esitamisel.

Laste küsitamine on keeruline ning erineb oluliselt täiskasvanute küsitamisest. Võrreldes täiskasvanuga võib laps unustada mõningaid aspekte kiiremini, anda ebatäpsemaid vastuseid ning olla rohkem mõjutatav suunavatele küsimustele. Lapse ebakvaliteetne ja mitteeakohane küsitamine võib kaasa tuua mitmeid negatiivseid tagajärgi, nt valetunnistusi ja lapsohvri tunnistuste ebausaldusväärsust², asjatult põhjustatud läbielamisi lapsele ja tema perele, samuti põhjendamatu menetluskuludid eeluurimisel ja kohtumenetluses, kui ei jõuta isiku süüdimõistmiseni.

Viimastel aastatel on uuringute ning teadustööde tulemusi kasutatud erinevate kriminaalmenetlust puudutavate juhendite väljatöötamiseks (nt Inglismaal ja Walesis käsitleb alaealiste, vanurite ning „haavatavate“ tunnistajate küsitamist juhend „Achieving Best Evidence“)³. Küsitamise juhendite olemasolu peetakse oluliseks seetõttu, et need aitavad erialaspetsialistidel olla ülekuulamisel rohkem struktureeritud, arvestada erinevaid alaealisi puudutavaid aspekte ning vältida nii ülekuulamisest tulenevaid negatiivseid tulemusi ja muuta seeläbi õigussüsteemi töö efektiivsemaks⁴.

Alaealiste ülekuulamise ning uurijate küsitamisstiilide kohta on välisriikides läbi viidud mitmeid uuringuid, näiteks Rootsis⁵, Soomes⁶, Iisraelis⁷, Inglismaal ja Walesis⁸ ning USAs⁹. Uuringud on näidanud, et kõige enam tõetruud ja täiskasvanute tunnistustega samaväärsed on alaealiste tunnistajate esmased ütlused ning kui kasutatakse lapsi arvestavaid küsitlemismeetodeid¹⁰. Laste küsitlemiselt saadav tõendusmaterjal on väga otseses seoses menetlejate väljaõppega ning nende püüdega jälgida ülekuulamist hõlbustavaid juhendeid¹¹. Kui uurijatel on paremad teoreetilised teadmised tööst lapstunnistajatega, siis on ka tunnistajate kohtlemine kohtusüsteemis efektiivsem¹².

Siiani on Eestis rohkem küsitamist leidnud alaealiste kahtlustatavatega seotud temaatika¹³, alaealiste küsitamise kvaliteeti on uuritud vähe¹⁴. Omamata täpset ülevaadet hetkeseisust, on aga

¹ Schepard, A.I. (2004). *Children, courts, and custody: Interdisciplinary models for divorcing families*. New York, US: Cambridge University Press.

² Cronch, L.E., Viljoen, J.L., & Hansen, D.J. (2006). Forensic interviewing in child sexual abuse cases: Current techniques and future directions. *Aggression and Violent Behavior*, 11, 195-207

³ Home Office (2002). *Achieving best evidence in criminal proceedings: Guidance for vulnerable or intimidated witnesses, including children*. London: Home Office Communication Directorate.

⁴ Milne, R. & Bull, R. (2003). Does the cognitive interview help children to resist the effects of suggestive questioning? *Legal and Criminological Psychology*, 8, 21-38.

⁵ Cederborg, A.-C., Orbach, Y., Sternberg, K.J., & Lamb, M.E. (2000). Investigative interviews of child witnesses in Sweden. *Child Abuse and Neglect*, 24, 1355-1361.

⁶ Korkman, J., Santtila, P., & Sandnabba, N.K. (2006). Dynamics of verbal interaction between interviewer and child in interviews with alleged victims of sexual abuse. *Scandinavian Journal of Psychology*, 47, 109-119.

⁷ Orbach, Y., Hershkowitz, I., Lamb, M. E., Sternberg, K. J., Esplin, P. W., & Horowitz, D. (2000). Assessing the value of structured protocols for forensic interviews of alleged abuse victims. *Child Abuse and Neglect*, 24, 733-752.

⁸ Sternberg, K.J., Lamb, M.E., Davies, G.M., & Westcott, H.L. (2001). The Memorandum of Good Practice: Theory versus application. *Child Abuse & Neglect*, 25, 669-681.

⁹ Lamb, M.E., Sternberg, K.J., & Esplin, P.W. (2000). Effects of age and delay on the amount of information provided by alleged sex abuse victims in investigative interviews. *Child Development*, 71, 1586-1596.

¹⁰ Samas

¹¹ Agnew, S.E., Powell, M.B., & Snow, P.C. (2006). An examination of the questioning styles of police officers and caregivers when interviewing children with intellectual abilities. *Legal and Criminological Psychology*, 11, 35-53.

¹² Milne, R. & Bull, R. (1999). *Investigative interviewing: Psychology and practice*. Chichester: John Wiley & Sons.

¹³ Rannala, I.-E., Tiko, A. & Rohtla, A. (2006). Käitumisraskustega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides. Justiitsministeerium: Tallinn. Markina, A. & Märtson, M. (2008). Alaealiste karistuste tulemuslikkus. Tartu Ülikooli

keeruline kavanda tegevusi alaealistega läbi viidavate menetlustoimingute, iseäranis videoülekuulamiste kvaliteedi tõstmiseks.

Metoodika

Uuringu eesmärk

Uuringus seati eesmärgiks saada ülevaade erialaspetsialistide teadmistest ja oskustest alla 14aastaste tunnistajate ja kannatanute ülekuulamise, alaealiste ülekuulamise kogemustest ning ülekuulamise korraldusest.

Peamisteks uurimisküsimusteks olid: milline on uurijate/prokuröride/kohtunike teadmiste ja oskuste tase alaealiste ülekuulamise; millised on alaealiste arvamused ja kogemused nendega läbi viidud ülekuulamiste kohta; milline on menetlejate ja spetsialistide praktika ja seisukohad seoses alaealiste ülekuulamisega spetsialisti osavõtul.

Andmeallikad

Põhilisteks andmeallikateks uuringu läbiviimisel olid veebiküsitlus, videoülekuulamiste transkriptsioonid, poolstruktureeritud intervjuud. Uuringu raames töödeldi delikaatseid isikuandmeid vastavalt Andmekaitse Inspeksiooni 1.06.2009 loale nr 2.2-6/09/264.

Veebiküsitlus

Veebiküsitlusega uuriti kohtunike, prokuröride, uurijate ja noorsoopolitseinike (edaspidi viidatakse eelpool mainitud ametnikele terminiga menetlejad) teadmisi õiguspsühholoogia valdkonnast, peamiselt pealtnägijatunnistuste ning alaealiste erisusi puudutavates küsimustes. Selleks kasutati Kassini jt¹⁵ ning Wise ja Saferi¹⁶ poolt välja töötatud küsimustikku, kus esitatakse teatud hulk väiteid, mida tuleb hinnata kolmepallisel Likerti skaalal (olen väitega nõus, pole nõus, ei tea). Küsimustik kohandati eesti keelde ja sinna lisati väide seoses alaealiste temaatikaga ning kaks avatud küsimust seoses spetsialisti osalemisega ning võimalike kitsaskohtadega alaealiste ülekuulamise (vt küsimustikku lisas 1). Veebiküsimustiku analüüsimisel kasutati statistilise meetodina hii-ruut analüüsi.

Eesti menetlejate hinnanguid väidetele võrreldi rahvusvahelise ekspertarvamusega, mis tugineb peamiselt Põhja-Ameerika ja Suurbritannia õiguspsühholoogia-alastele teadusuuringutele¹⁷. Ekspertarvamuse osas tugineti küsimustiku autorite (Kassin, Wise, Safer) poolt läbi viidud uuringule, milles paluti vastava valdkonna teadlastel¹⁸ nii Ameerikast kui Euroopast hinnata nimetatud küsimustiku väiteid; ning 64 teadlase seisukohtadele toetudes toodi välja, kas nimetatud küsimustiku väiteid peetakse teadusringkondades hetkel tõeseks, vääraks või puudub antud küsimuses veel ühene seisukoht. Ekspertide arvamused loeti küsimustiku autorite poolt puuduvaks nende väidete osas, kus uurimusi pole tehtud veel piisavalt või uurimused on näidanud vastukäivaid tulemusi.

Küsitlus viidi läbi veebikeskkonna smartsurvey.co.uk abil ning selle saatsid menetlejatele edasi Riigikohtu, Riigiprokuratuuri ja Politsei ameti esindajad. Veebiküsimustikule vastas 69 menetlejat. Vastanutest 16 (23%) olid kohtunikud, 11 (16%) prokurörid, 26 (38%) uurijad ja 16 (23%) noorsoopolitseinikud. Piirkondlikult jaotuselt töötas Põhja piirkonnas 36 (52.2% vastanutest), Lääne

---

Õigusteaduskond, Avaliku õiguse instituut. Salla, K.A. & Tamm, K. (2008). Mõjutusvahendite kasutamine erikoolides. Justiitsministeerium: Tallinn

¹⁴ Kask, K. (2008). Trying to improve child and young adult witnesses' performance. Doctoral thesis: University of Leicester.

¹⁵ Kassin, S.M., Tubb, V.A., Hosch, H.M. & Memon, A. (2001). On the "general acceptance" of eyewitness testimony research: A new survey of the experts. *American Psychologist*, 56, 405-416.

¹⁶ Wise, R.A. & Safer, M.A. (2004). What US judges know and believe about eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 427-443.

¹⁷ Kassin, S.M., Tubb, V.A., Hosch, H.M. & Memon, A. (2001). On the "general acceptance" of eyewitness testimony research: A new survey of the experts. *American Psychologist*, 56, 405-416; Wise, R.A. & Safer, M.A. (2004). What US judges know and believe about eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 427-443.

¹⁸ Nimetatud uuringu küsitluses osalesid teadlased, kes olid küsitluse tegemise hetkel läbi viinud uurimusi õiguspsühholoogia valdkonnas viimase 10 aasta jooksul ning kelle teadustulemused olid avaldatud kas eelretsenseeritavates ajakirjades või raamatutes.

piirkonnas 24 t (34.8%), Ida piirkonnas 3 (4.3%) ja Lõuna piirkonnas 6 vastanut (8.7%). Vastanutest 56 olid naised (81%) ja 13 mehed (19%). Vastanute keskmine vanus oli 39 aastat (SD=11), vanuse ulatus 21-65 aastat. Keskmiselt oli praegusel ametikohal töötatud 8.8 aastat (SD=7.2), alates paarist nädalast 40 aastani. Viimase aasta jooksul oli alaealistega seotud juhtumitega kokku puutunud 97% vastanutest. 27 vastanut hindas, et nende töös üle 80% juhtumitest on seotud alaealiste menetlemisega (39% üldjaotusest), alla 20% juhtumitest olid seotud alaealiste süütegude menetlemisega 18 vastanu puhul (26%), 20-40% 12 vastanu puhul (17%), 40-60% 5 vastanu puhul (7%) ja 60-80% 8 vastanu puhul (11%).

Alaealiste ülekuulamisprotokollid

Esiolgu oli kavas analüüsida alaealistega läbi viidud ülekuulamise protokolle, kuid nendega tutvumisel ilmnes, et protokollis oli esitatud kokkuvõtte ülekuulamisest ning polnud võimalik eristada konkreetseid küsimusi ega vastuseid. Seega kaasati uurimusse videoülekuulamise protokollid (ehk transkriptsioonid), kus on täpselt välja toodud uurija küsimused ja lapse vastused.

Kriminaalasjade väljaselgitamiseks, kus oli kasutatud videoülekuulamist, kasutati kohtute infosüsteemi andmeid 2007.-2008. aastal laste vastu toimepandud seksuaalkuritegudes jõustunud süüdimõistvate kohtuotsuste kohta. Kohtumajades tutvuti süüdimõistetud isikute toimikutega ning valiti analüüsiks välja toimikud, mis sisaldasid videoülekuulamise protokolle. Lisaks võimaldati osadele videoülekuulamise protokollidele ligipääsu Põhja Politseiprefektuuri lastekaitsetalitusest (juhtumid, mis olid kas juba kohtulahendi saavutanud või olid läinud lõpetamisele). Kokku töötati läbi 41 alaealisega läbi viidud videoülekuulamise transkriptsiooni nii Harju kui Tartu Maakohtu piirkonnast (Võru, Põlva, Jõgeva, Tartu kohtumajad). Pärnu ja Viru maakohtu piirkonnast 2007-2008.a. teadaolevate toimikute analüüsimisel uuringusse sobivaid protokolle ei leitud. Analüüsitud juhtumites oli ülekuulatud laste keskmine vanus 9 aastat 10 kuud, vanuse varieeruvus 4-14 aastat; 13 last olid poisid ja 28 tüdrukud. Keskmine intervjuu pikkus oli 29 minutit. Analüüsiti valdavalt kannatanute, aga ka tunnistajatega läbi viidud videoülekuulamisi, enamus kuritegudest olid seksuaalkuriteod.

Ülekuulamisprotokollide puhul uuriti: mitu küsimust ülekuulamise käigus lapse käest korraga ühes lausungis küsitakse; mis liiki küsimusi rohkem kasutatakse ning kui pikalt on need sõnastatud; mis liiki küsimustele vastavad lapsed pikemalt; kui esitatakse valikvastustega küsimus, siis millise variandi lapsed pigem valivad; kas vanuse kasvades sõnade arv laste vastustes suureneb. Uurimisküsimustele vastamiseks loeti kokku sõnade arv intervjuueerija küsimustes ning laste vastustes. Uurijate küsimused kodeeriti järgmistesse kategooriatesse kasutades Lamb jt¹⁹ poolt välja töötatud meetodikat: vaba meenutuse hõlbustajad („räägi mulle; jutusta“); juhitud meenutuse hõlbustajad („sa mainisid autot, räägi mulle sellest lähemalt“); avatud küsimused („mis, kes, kus, millal...“); valikvariandiga küsimused („kas ta lõi sind üks või kaks korda?“); suletud küsimused („kas tal oli seljas jakk?“); suunavad küsimused („ta ju puudutas sind?“); lapse jutu kinnitamine, peegeldamine, hõlbustavad kommentaarid („jah, mhmh“); selgitamised („ma nüüd tutvustan sulle, mis juhtuma hakkab...“); kiitus („tubli, et see sul meelde tuli“). Ülekuulamisprotokollide analüüsimisel kasutati statistilise meetodina dispersioonianalüüsi (ANOVA).

Intervjuud alaealistega

Alaealiste tunnistajate ja kannatanutega viidi läbi poolstruktureeritud intervjuud, mille käigus uuriti, mida lapsed (käesolevas uurimuses kasutatakse paralleelselt termineid alaealine ja laps alla 18aastase isiku kohta) mäletavad nende ülekuulamisest, kuidas nad ülekuulamisel toimunud tajusid ning millised on nende soovitusel menetlejatele. Tartumaa ja Harjumaa mõnedesse koolidesse

¹⁹ Lamb, M.E., Hershkowitz, I.U., Sternberg, K.J., Esplin, P.W., Hovav, M., Manor, T., & Yudilevitch, L. (1996). Effects of investigative utterance types on Israeli children's responses. *International Journal of Behavioral Development*, 19, 627-637.

saadeti juhuvaliku alusel uurimust tutvustav info ning palve koostööd teha. Kui kool andis omapoolse nõusoleku, siis jagati põhiastme õpilastele kätte infolehed. Uuringus osalemise eelduseks oli lapse enda nõusolek ning infolehel tagastatuna kooli ka lapsevanema nõusolek. Lastevanemate nõusolekut lapse uurimuses osalemiseks oli raske saada ning haridusasutustelt infolehtede kättejagamisel laekunud tagasiside oli tihti selline, et lapsevanem polnud nõus, kuna ei näinud uuringu sisul või sellest tehtavatel järeldustel mõtet („niikuinii midagi ei muutu“).

Uuringus osalemiseks saadi nõusolek 12 lapselt, 9 olid poisid ja 3 tüdrukud. Intervjuus osalenud laste keskmine vanus oli 13 aastat 4 kuud (vanuse varieeruvus 12-15 aastat). Analüüsi kaasati ainult need intervjuud, kus laps oli olnud kas tunnistaja või kannatanu. Kahel juhul oli intervjuul osalenud alaealine ka vanem kui 14aastane, kuid kuna nii lapsi kui lapsevanemaid oli antud uuringusse raske nõusse saada, siis kaasati ka need lapsed valimisse. Vestlused lastega toimusid selleks spetsiaalselt eraldatud ruumis koolimajas.

Intervjuu keskmine pikkus oli 6 minutit (ulatus 4-9 minutit). Intervjuud salvestati diktofonile ja transkribeeriti. Transkriptsioonide põhjal koostati vastuste kategooriad, mida ilmestati tsitaatidega intervjuudest²⁰.

Intervjuud menetlejate ja spetsialistidega

Menetlejate ja spetsialistide (kelle all siin ja edaspidi mõeldakse lastekaitseametnikke, sotsiaaltöötajaid ja ohvriabitöötajaid) alaealiste ülekuulamise osalemise kogemuste väljaselgitamiseks viidi läbi poolstruktureeritud intervjuud. Intervjuudel osalenud spetsialistide puhul oli uuringusse kaasamise tingimuseks vähemalt paariaastane töökogemus sotsiaalsfääris; menetlejate puhul kokkupuutumine alaealiste süütegude menetlemisega (näiteks alaealistele spetsialiseerunud uurijad ja prokurörid). Intervjueeriti kokku 33 menetlejat ja spetsialisti, kelle kontaktid saadi uuringu osapooltelt (Riigikohus, Prokuratuur, Politseiamet, Sotsiaalministeerium).

Intervjuudes osales 4 kohtunikku (2 kohtunikku Lõuna piirkonnast, 1 Põhja ja 1 Ida piirkonnast), kohtunike keskmine töötatud aastate arv oli 13 aastat (ulatus 8 – 15), neist 3 olid naised ja 1 mees; 4 prokuröri (1 prokurör nii Põhja, Ida, Lõuna kui Lääne piirkonnast), kes olid keskmiselt sellel ametikohal töötanud 22 aastat (16 - 28), prokuröridest olid kolm naised ja üks mees; 4 uurijat (1 uurija nii Põhja, Ida, Lõuna kui Lääne piirkonnast), kes olid sellel ametikohal keskmiselt töötanud 9 aastat (2.5 – 17) ja olid kõik naised; 4 noorsoopolitseiniku (1 noorsoopolitseinik nii Põhja, Ida, Lõuna kui Lääne piirkonnast), kes olid keskmiselt sellel ametikohal töötanud 9 aastat (ulatus 3,5 - 15), kellest 3 olid naised ja 1 mees; 9 lastekaitsetöötajat (1 Ida, 1 Lääne, 5 Lõuna ja 2 Põhja piirkonnast), kelle keskmine töötatud aastate arv sellel ametikohal oli 6 aastat (1 - 15) ja kellest 8 olid naised ja 1 mees, lastekaitsetöötajate haridus oli nii kõrgharidus (pedagoogiline) kui ka mõned lastekaitsetöötajad omandasid töötamise ajal antud valdkonnas nõutavat kõrgharidust; 8 ohvriabitöötajat (sh üks intervjueeritud politseipsühholoog; 2 ohvriabitöötajat Põhja ja Ida piirkonnast, 3 Lõuna piirkonnast, 1 Lääne piirkonnast), kelle keskmine töötatud aastate arv oli sellel ametikohal 4 aastat (ulatus 1 – 5 aastat), kes olid kõik naised ja kel kõigil oli kõrgharidus (psühholoog, sotsiaaltöötaja, pedagoogiline kõrgharidus).

Keskmine intervjuu pikkus oli 30 minutit (ulatus 14-53 minutit). Intervjuud salvestati diktofonile ja transkribeeriti. Transkriptsioonide põhjal koostati esialgsed vastuste kategooriad (raskused töös alaealistega, spetsialisti roll ja vajalikkus ülekuulamise juures, vajalikud muudatused seadusloomes, läbitud ja soovitatavad koolitused, ametkondadeülene koostöö), mida ilmestati tsitaatidega

---

²⁰ Tsitaatides kasutatakse järgmiseid transkriptsioonimärke:
/.../ lühendamisel välja jäetud osa
... sõnad ... tsitaat algab lause keskel või lõpeb enne lause lõppu

intervjuudest. Analüüs ei hõlma kogu uuringu raames kogutud materjali, uuringutulemustest jäeti välja need teemad, mis pole otseselt uuringu eesmärgiks.

Aruande autor

Uuringu viis läbi ja lõpparuande koostas Kristjan Kask, aruande koostamisel osales ka Kaire Tamm Justiitsministeeriumist. Uuringu läbiviimist toetas Euroopa Liidu Euroopa Sotsiaalfond läbi Riigikantselei Tarkade otsuste fondi ning Justiitsministeerium.

Uuringu autor tänab siiralt uuringus osalenud lapsi, kohtunikke, prokuröre, noorsoopolitseinikke, uurijaid, lastekaitse- ja ohvriabitöötajaid; samuti koostööpartnereid Politseiametist ning Sotsiaalministeeriumist.

1. Menetlejate teadmised õiguspsühholoogiast

- Enamus pealtnägijatunnistusi ja alaealiste erisusi puudutavates küsimustes on Eesti menetlejate seisukohad välisriikide vastava valdkonna uurimistulemustega sarnased või kattuvad. Lahknevaid seisukohti on vähe ka erinevate ametkondade (politsei, prokuratuur, kohus) lõikes, mis viitab ühtsusele menetlejate ettevalmistamisel.
- Suuremad puudujäägid menetlejate teadmistes esinesid isikute identifitseerimise ja mälu funktsioneerimisega seotud küsimustes.
- Isikute identifitseerimise osas arvasid menetlejad ebaõigesti tunnistaja täpsuse ja enesekindluse mõju ning isikute äratundmiseks esitamise seotud küsimustes; mälu olemuse hindamisel eksiti traumaatiliste kogemuste mõju ning vägivaldsete sündmuste meenutamise seotud küsimustes.

Välisriikides on aktiivselt uuritud menetlejate teadmisi ja seisukohti pealtnägijatunnistuste kohta ning leitud, et nii menetlejate teadmised nimetatud valdkonnast kui ka moodus, kuidas tunnistust võetakse, mõjutab oluliselt tunnistuse usaldusväärsust²¹. Käesolevas uuringus hinnati Eesti menetlejate õiguspsühholoogiaalaseid teadmisi pealtnägijatunnistuste ning alaealiste tunnistajate erisuse kohta võrreldes neid teadusuuringutele tuginevale ekspertarvamusele (vt ka sissejuhatust)²². Pealtnägijatunnistuste valdkonnas keskenduti peamiselt isikute identifitseerimisega seotud probleemidele ning teadmistele tunnistaja mälu funktsioneerimise ja kaastunnistaja mõjutegurite kohta (nt kuidas inimesed teatud sündmusi mäletavad ning mis mõjutab tunnistuse täpsust). Alaealiste kohta uuriti, kuidas menetlejad hindavad nende mõjutatavust, alaealiste antud tunnistuste täpsust ning korduva küsitlemise mõju alaealisele.

Veebiküsitluse tulemusi analüüsid selgus, et Eesti menetlejate (noorsoopolitseinike, uurijate, prokuröride ja kohtunike) seisukohad olid välisriikide vastava valdkonna uurimistulemustega sarnased või kattuvad enamuse (ligi 82% hinnatud väidetest) pealtnägijatunnistusi ja alaealiste erisusi puudutavates küsimustes (vt tabel ²³).

Eesti menetlejad leidsid sarnaselt välisuuringutest tulenevale, et lapstunnistajad on ebatäpsemad ja rohkem suunatavad tunnistajad kui täiskasvanud ning korduva küsitlemise mõju võib suurendada lastel valede detailide arvu.

Identifitseerimise küsimustes arvasid Eesti menetlejad sarnaselt välisekspertidele, et identifitseerimise kiirus on seotud identifitseerimise täpsusega; maskis kurjategijat on raskem ära tunda; relva olemasolu sündmuse ajal teeb identifitseerimise ebatäpsemaks ning kahtlustatava pildi nägemine enne äratundmiseks esitamise rida suurendab tõenäosust, et hiljem tuntakse ära sama isik. Mälu küsimustes arvati sarnaselt välisekspertidele, et tunnistaja hoiakud mõjutavad seda, kuidas ta sündmust tajus; suur roll võib olla kaastunnistajale mõjul pealtnägijatunnistusele; alkoholihoove mõjutab sündmuse mäletamist ning see, milliseid küsimusi küsitakse, mõjutab pealtnägijatunnistust.

²¹ Kassir, S.M., Tubb, V.A., Hosch, H.M. & Memon, A. (2001). On the "general acceptance" of eyewitness testimony research: A new survey of the experts. *American Psychologist*, 56, 405-416; Magnussen, S., Wise, R.A., Raja, A.Q., Safer, M.A., Pawlenko, N. & Stridbeck, U. (2008). What judges know about eyewitness testimony: A comparison of Norwegian and US judges. *Psychology, Crime and Law*, 14, 177-188; Wise, R.A. & Safer, M.A. (2004). What US judges know and believe about eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 427-443; Wise, R.A., Pawlenko, N.B., Safer, M.A. & Meyer, D. (2009). What US prosecutors and defence attorneys know and believe about eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 23, 1266-1281.

²² Kassir, S.M., Tubb, V.A., Hosch, H.M. & Memon, A. (2001). On the "general acceptance" of eyewitness testimony research: A new survey of the experts. *American Psychologist*, 56, 405-416; Wise, R.A. & Safer, M.A. (2004). What US judges know and believe about eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 427-443.

²³ Tabelis 1 on tärniga märgistatud välisekspertide seisukoht väidetele; kui antud vastusevariandi valinud Eesti menetlejate protsent on madal, demonstreerib see vastuolu Eesti menetlejate ja välisekspertide soovitude vahel.

Tabel 1. Menetlejate hinnangute jaotuvus (%) erinevatele väidetele

Väide	Olen nõus	Ei ole nõus	Ei tea
Mida kiiremini tunnistaja isiku identifitseerib, seda täpsem ta on.	84%*	9%	7%
Tunnistajal on tunduvalt raskem ära tunda kurjategijat, kes kannab kuriteo toimepanemise ajal peakatet.	73%*	12%	15%
Tunnistaja võime meenutada detaile kuriteo kohta on hilisemal kahtlustatava äratundmisel täpsuse heaks indikaatoriks.	81%	4%*	15%
Pealtnägija hoiakud ja ootused võivad mõjutada seda, kuidas ta sündmust tajub ja mäletab.	87%*	6%	7%
Uurija, kes teab, milline äratundmiseks esitatava rea liige on kahtlustatav, ei peaks esitamise rida ise läbi viima.	23%*	52%	25%
Lisaks infole sellest, mida tunnistaja tõesti nägi, sisaldab pealtnägijatunnistus sündmuse kohta ka sellist infot, mille ta on hiljem omandanud teistelt tunnistajatelt, meediast jne.	84%*	7%	9%
Tunnistaja enesekindlus kohtusaalis ennustab hästi tema täpsust kahtlustatava identifitseerimisel.	48%	28%*	24%
Tunnistaja enesekindlust mõjutavad faktorid, mis pole seotud identifitseerimise täpsusega.	60%*	10%	30%
Relva olemasolu intsidendis kahjustab tunnistaja võimet kurjategija nägu täpselt identifitseerida.	56%*	13%	31%
Kahtlustatava pildi nägemine enne identifitseerimist suurendab tõenäosust, et tunnistaja valib hiljem äratundmiseks esitatavast reast välja sama isiku.	86%*	4%	10%
Tunnistajad identifitseerivad äratundmiseks esitamise reast tõenäolisemalt vale isiku, kui see on esitatud samaaegselt (kõik äratundmiseks esitamise rea liikmed esitatakse tunnistajale korraga) võrrelduna järjestikuse äratundmisega (äratundmiseks esitamise rea liikmed esitatakse ükshaaval).	8%*	46%	46%
Suurimaks riskiallikaks sündmuse möödudes on mälu halvenemine sündmuse kohta (st. mälestused sündmuse kohta vähenevad aja möödudes).	96%*	4%	0%
Kõrge stressi tase kahjustab pealtnägija tunnistuse täpsust.	87%*	4%	9%
Vastandamise kasutamine äratundmiseks esitamise rea asemel suurendab valeidentifitseerimiste riski.	23%*	26%	51%
Mida rohkem kahtlustatavaga sarnaseid isikuid on äratundmiseks esitamise reas, seda suurem on tõenäosus, et kahtlustatava identifitseerimine on täpne.	32%*	40%	28%
Ametniku poolt antavad instruksioonid mõjutavad tunnistaja võimet identifitseerida kahtlustatav äratundmiseks esitamise reast.	55%*	29%	16%
Mida vähem oli tunnistajal aega sündmust näha, seda vähem ta sellest mäletab.	56%*	34%	10%
Monokromaatilises valguses (näiteks oranž tänavavalgustus) värvuse kohta tehtud hinnangud on tihti mitteusaldatavad.	45%	19%	36%*
See, milliseid küsimusi küsitakse, võib mõjutada pealtnägijatunnistust sündmuse kohta.	84%*	9%	7%
Mõnikord identifitseerivad tunnistajad kahtlustatavana isiku, keda nad on varem mingis muus situatsioonis või kontekstis näinud.	64%*	9%	27%
Politseiametnikud hindavad oma isikute identifitseerimise täpsust sama täpselt kui tavalised pealtnägijad.	33%	36%	31%*
Hüpnosis suurendab pealtnägijatunnistuse täpsust.	9%	12%*	79%
Hüpnosis suurendab vastuvõtlikkust (sugestiivsust) suunavatele ja eksitavatele küsimustele.	22%*	3%	75%
Pealtnägijal on vägivaldseid sündmusi raskem meenutada kui mittevägivaldseid sündmusi.	43%	29%	28%*
Pealtnägijad on oma rassi kuuluvate isikute identifitseerimisel täpsemad	57%*	11%	32%

(võrreldes teiste rassidega).			
Alkoholijoove kahjustab pealtnägija hilisemat võimet meenutada infot sündmuste ja inimeste kohta.	97%*	1,5%	1.5%
Traumaatilised kogemused võivad olla aastaid allasurutud ja siis avalduda.	96%	0%	4%*
Täiskasvanud inimese taastunud mälestused lapsepõlves juhtunust on tihti valed või mingil viisil moonutatud.	41%*	24%	35%
Õigeid ja valesid mälestusi on võimalik usaldusväärselt eristada.	18%	40%*	42%
Väikesed lapsed on tunnistajatena ebatäpsemad kui täiskasvanud.	47%*	44%	9%
Väikesed lapsed on küsitajate suunamisele, eakaaslaste/grupisurvele ning muudele sotsiaalsetele mõjuriitele rohkem haavatavamad kui täiskasvanud.	96%*	1%	3%
Eakamad inimesed (üle 60.a.) on tunnistajatena ebatäpsemad kui nooremad täiskasvanud.	52%*	28%	20%
Korduva küsitlemise mõju võib suurendada lastel valede detailide arvu.	75%*	15%	10%

Selgitus: Tärn (*) osutab ekspertide poolt hetkel valdavat seisukohta antud väite puhul; mõne kategooria puhul pole väliseksperdid ühisel seisukohal, mis suunas üks või teine efekt ilmneb, kuna uuringute tulemused on olnud vastuolulised; seetõttu on ekspertide hinnang mõnele väitele „ei tea“²⁴.

Suuremad erinevused Eesti menetlejate seisukohtade ja välisuuringutest tuleneva ekspertarvamuse vahel ilmnisid Kruskal-Wallise testi kasutades kuue väite osas, neljal juhul seoses isikute identifitseerimise ja kahel juhul mälu olemuse hindamisega:

- Tunnistaja võime meenutada detaile kuriteo kohta on hilisemal kahtlustatava äratundmisel täpsuse heaks indikaatoriks²⁵.

Eesti menetlejad nõustusid nimetatud väitega. Teadusuuringud on aga leidnud, et parimal juhul on seos detailide meenutamise ja isiku äratundmise täpsuse vahel väga väike²⁶. Erinevus seisneb siin selles, et aktiivsel meenutamisel ning äratundmisel kasutatav mälu on erinev ja pole üksteisega üheselt seotud²⁷. Nii võib tekkida olukord, kus inimene küll mäletab juhtunu kohta detaile, aga pole suuteline isikut identifitseerima või vastupidi.

- Tunnistaja enesekindlus kohtusaalis ennustab hästi tema täpsust kahtlustatava identifitseerimisel²⁸.

Eesti menetlejad nõustusid nimetatud väitega. Teadusuuringud on näidanud, et seos tunnistaja enesekindluse ja kahtlustatava identifitseerimise täpsuse vahel on väga väike²⁹. Tunnistaja sotsiaalsed oskused ja isikuomadused (nt hea ja veenev esinemine kohtus) on väga nõrgalt seotud tema mälu kvaliteediga (täpselt identifitseerida kahtlustatav isik). USAs on nt leitud, et tunnistaja enesekindlusel on eriti suur mõju vandekohtunikele, kes võivad selle põhjal teha valesid järeldusi (kuna nad ei pruugi palju teada menetluslikest protseduuridest ja mälupsühholoogiast)³⁰.

²⁴ Kassin, S.M., Tubb, V.A., Hosch, H.M. & Memon, A. (2001). On the "general acceptance" of eyewitness testimony research: A new survey of the experts. *American Psychologist*, 56, 405-416; Wise, R.A. & Safer, M.A. (2004). What US judges know and believe about eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 427-443.

²⁵ $\chi^2(2) = 6.26, p = .012$

²⁶ Samas

²⁷ Lindsay, R.C.L., Ross, D.F., Read, J.D & Toglia, M.P. (2006). *Handbook of eyewitness psychology: Memory for People*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

²⁸ $\chi^2(2) = 5.97, p = .012$

²⁹ Kassin, S.M., Tubb, V.A., Hosch, H.M. & Memon, A. (2001). On the "general acceptance" of eyewitness testimony research: A new survey of the experts. *American Psychologist*, 56, 405-416; Wise, R.A. & Safer, M.A. (2004). What US judges know and believe about eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 427-443.

³⁰ Wells, G.L., Small, M., Penrod, S. et al. (1998). *Eyewitness Identification Procedures: Recommendations for Lineups and Photospreads*. *Law and Human Behavior*, 22, 603-647.

- Uurija, kes teab, milline äratundmiseks esitatav isik on kahtlustatav, ei peaks äratundmiseks esitamist ise läbi viima³¹.

Eesti menetlejad leidsid nimetatud väite puhul, et läbiviija ei avalda kahtlustatava äratundmisele mõju. Samas teadusuuringutes on leitud, et läbiviija võib äratundmiseks esitamisel tulemust sobivas suunas mõjutada, näiteks anda tahtmatult mitteverbaalselt või verbaalselt märku tunnistajat instrueerides (muutused hääletoonis või rääkimise kiiruses, tahtmatud žestid)³².

- Tunnistajad identifitseerivad äratundmiseks esitamisel tõenäolisemalt vale isiku, kui see on esitatud samaaegselt (kõik äratundmiseks esitatavad liikmed esitatakse tunnistajale korraga) võrrelduna järjestikuse äratundmisega (äratundmiseks esitatavad liikmed esitatakse ükshaaval)³³.

Eesti menetlejad arvasid nimetatud väite puhul vastupidiselt uuringutulemustele³⁴, et inimeste samaaegne esitamine nende äratundmiseks vähendab vigade arvu äratundmisel. Õiguspsühholoogias on viimaste aastakümnete üks olulisemaid debatte see, milline äratundmiseks esitamise formaat tekitab kõige vähem negatiivseid kõrvalmõjusid ehk valeidentifitseerimisi. Praeguseks hetkeks on jõutud arusaamisele, et kui tunnistajale esitada identifitseerimisel isikud järjestikuliselt ehk siis üks isik korraga, siis iga nähtud isiku puhul võrdleb tunnistaja teda oma peas oleva mälestusega kurjategijast ning selline absoluutne otsustamise protsess on täpsem. Isikute äratundmiseks koos esitamine käivitab suhtelise otsustamise protsessi, kus tunnistaja võib ebaõigelt välja valida isiku, kes on kõige sarnasem (aga mitte täpne) tema mälopildile kurjategijast³⁵.

Eesti menetlejate arvamused mälu olemuse hindamise kohta, mis lahkesid välisuuringute tulemustest:

- Pealtnägijal on vägivaldseid sündmusi raskem meenutada kui mittevägivaldseid sündmusi³⁶.

Eesti menetlejad pidasid väidet tõeseks, kuigi teadusuuringute tulemusena on eksperdid praegu seisukohal, et lõplikku hinnangut vägivaldsete sündmuste mõjust tunnistajale ei saa anda³⁷. Mõningad uurimused on leidnud, et vägivaldseid sündmusi on raskem meenutada (kui on uuritud realselt juhtunud kuritegusid ning nende tunnistajaid, nn kontrollimata keskkonnas läbi viidud uurimused), samas kui teised uurimused sellist efekti leidnud pole (laboratooriumis kontrollitud keskkonnas läbi viidud uurimused, kus otsest ohtu isiku elule pole)³⁸. Seetõttu on välisekspertide arvates praegusel hetkel raske võtta ühest seisukohta vägivaldsete sündmuste mõjust inimese mälule.

- Traumaatilised kogemused võivad olla mitmeid aastaid allasurutud ja siis avalduda³⁹.

³¹ $\chi^2(2) = 5.26, p = .021$

³² Wells, G.L., Small, M., Penrod, S. et al. (1998). Eyewitness Identification Procedures: Recommendations for Lineups and Photospreads. *Law and Human Behavior*, 22, 603-647; Wise, R.A. & Safer, M.A. (2004). What US judges know and believe about eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 427-443.

³³ $\chi^2(2) = 5.77, p = .016$

³⁴ Kassin, S.M., Tubb, V.A., Hosch, H.M. & Memon, A. (2001). On the "general acceptance" of eyewitness testimony research: A new survey of the experts. *American Psychologist*, 56, 405-416; Wise, R.A. & Safer, M.A. (2004). What US judges know and believe about eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 427-443.

³⁵ Wells, G.L., Small, M., Penrod, S. et al. (1998). Eyewitness Identification Procedures: Recommendations for Lineups and Photospreads. *Law and Human Behavior*, 22, 603-647; Wells, G. L., Memon, A. & Penrod, S. (2006). Eyewitness evidence: Improving its probative value. *Psychological Science in the Public Interest*, 7, 45-75.

³⁶ $\chi^2(2) = 20.00, p = .001$

³⁷ Kassin, S.M., Tubb, V.A., Hosch, H.M. & Memon, A. (2001). On the "general acceptance" of eyewitness testimony research: A new survey of the experts. *American Psychologist*, 56, 405-416; Wise, R.A. & Safer, M.A. (2004). What US judges know and believe about eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 427-443.

³⁸ Deffenbacher, K.A., Bornstein, B.H., Penrod, S.D., & McGorty, E.K. (2004). A meta-analytic review of the effects of high stress on eyewitness memory. *Law and Human Behavior*, 28, 687-706.

³⁹ $\chi^2(2) = 4.57, p = .032$

Eesti menetlejad leidsid nimetatud väite kohta, et selline seos eksisteerib, samas kui välisekspertid pole antud väite puhul üksmeelel⁴⁰. Uuringud traumaatilistest kogemustest on näidanud, et allasurutud kogemuste meenutamisel on vigade esinemise tõenäosus väga suur võrreldes muude mälestustega, kuigi otseselt ei eitata, et mälestused võivad olla allasurutud ja siis mingi aja pärast avalduda⁴¹. Sellest tulenevalt pole välisekspertid väga kindlat seisukohta seoses traumaatiliste allasurutud kogemuste avaldumisega (mis on ka äärmiselt individuaalne) käesoleval hetkel võtnud.

Kolme väite osas ilmnes, et Eesti menetlejad polnud oma vastustes kindlad ja vastasid pigem „ei tea“, samas välisekspertide seas on uuringutulemustele tuginedes selge seisukoht olemas.

- Vastandamise kasutamine isikute äratundmiseks esitamise asemel suurendab valeidentifitseerimiste riski.

Veidi üle poole Eesti menetlejatest (51%) ei osanud nimetatud väite kohta seisukohta võtta. Välisekspertide arvates on see väide tõene ehk kui tunnistaja näeb arvatavat kahtlustatavat ja peab otsustama, kas see oli teda rünnanud isik või mitte, siis on suurem tõenäosus, et tunnistaja identifitseerib kahtlustatava võrreldes sellega, kui ta näeks antud kahtlustatavat äratundmiseks esitamisel koos 5-6 teise isikuga⁴².

- Hüпноos suurendab pealtnägijatunnistuse täpsust.

Eesti menetlejatest arvas väite kohta ligi 80% „ei tea“, välisekspertide arvates on selline väide väär, kuna uurimistulemused pole kinnitanud hüпноosi positiivset mõju pealtnägijatunnistustele. täpsusele⁴³.

- Hüпноos suurendab vastuvõtlikkust (sugestiivsust) suunavatele ja eksitavatele küsimustele.

75% Eesti menetlejatest arvas antud väite osas „ei tea“, samas kui välisekspertid pidasid väidet tõeseks. Uuringud on kinnitanud, et hüпноos suurendab vastuvõtlikkust suunavatele küsimustele, mis väljendub ebatäpse info suurenemisel tunnistaja vastustes⁴⁴.

Menetlejate teadmised ametkondade lõikes

Analüüsid eraldi kohtunike, prokuröride, uurijate ja noorsoopolitseinike vastuseid väidetele, siis enamikul juhtudest erinevusi ei ilmnenud. See viitab ühtsusele menetlejate ettevalmistamisel ja koolitamisel ning sellele võib olla kaasa aidanud ka menetlejate seas osaliselt toimunud spetsialiseerumine. Statistiliselt olulised erinevused menetlejate vahel ilmnisid hii-ruut analüüsi tulemusel järgmise viie väite puhul (vt tabel 2, olulisuse nivoo $p < 05$), millest üks oli seotud mälu rolliga meenutamisel ning neli väidet seotud isikute identifitseerimisega.

Mälu rolliga seotud väite puhul – pealtnägijal on vägivaldseid sündmusi raskem meenutada kui mittevägivaldseid sündmusi⁴⁵ – vastasid kohtunikud ja noorsoopolitseinikud rohkem jaatavalt,

⁴⁰ Kassín, S.M., Tubb, V.A., Hosch, H.M. & Memon, A. (2001). On the "general acceptance" of eyewitness testimony research: A new survey of the experts. *American Psychologist*, 56, 405-416; Wise, R.A. & Safer, M.A. (2004). What US judges know and believe about eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 427-443.

⁴¹ Cordón, I.M., Pipe, M.-E., Sayfan, L., Melinder, A., & Goodman, G.S. (2004). Memory for traumatic experiences in early childhood. *Developmental Review*, 24, 101-132.

⁴² Behrman, B.W. & Davey, S.L. (2001). Eyewitness Identification in Actual Criminal Cases: An Archival Analysis. *Law and Human Behavior*, 25, 475-491.

⁴³ Kassín, S.M., Tubb, V.A., Hosch, H.M. & Memon, A. (2001). On the "general acceptance" of eyewitness testimony research: A new survey of the experts. *American Psychologist*, 56, 405-416

⁴⁴ Malinoski, P. T., & Lynn, S. J. (1999). The plasticity of early memory reports: Social pressure, hypnotizability, compliance, and interrogative suggestibility. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 47, 320-345.

⁴⁵ $\chi^2(6) = 20.96, p = .002$

uurijad eitavalt ja prokurörid pigem „ei tea“. Väliseksperdid on arvamusel, et vägivaldsete kogemuste mõju kohta inimese mälule lõplikku ja ühest hinnangut veel anda veel ei saa⁴⁶ (vt ka lk 14).

Tabel 2. Menetlejate hinnangute jaotuvus (%) erinevatele väidetele

Väide	Olen nõus (%/N)	Ei ole nõus (%/N)	Ei tea (%/N)
Pealtnägijal on vägivaldseid sündmusi raskem meenutada kui mittevägivaldseid sündmusi.	43%	29%	28%*
Kohtunik	44 (7)	38 (6)	18 (3)
Prokurör	45 (5)	0	55 (6)
Uurija	31 (8)	54 (14)	15 (4)
Noorsoopolitseinik	69 (11)	0	31 (5)
Tunnistajad identifitseerivad äratundmiseks esitamise reast tõenäolisemalt vale isiku, kui see on esitatud samaaegselt võrrelduna järjestikuse äratundmisega.	8%*	46%	46%
Kohtunik	19 (3)	13 (2)	68 (11)
Prokurör	18 (2)	36 (4)	45 (5)
Uurija	4 (1)	73 (19)	23 (6)
Noorsoopolitseinik	0	31 (5)	69 (11)
Mõnikord identifitseerivad tunnistajad kahtlustatavana isiku, keda nad on varem mingis muus situatsioonis või kontekstis näinud.	64%*	9%	27%
Kohtunik	44 (7)	0	56 (9)
Prokurör	73 (8)	9 (1)	18 (2)
Uurija	69 (18)	19 (5)	12 (3)
Noorsoopolitseinik	75 (16)	0	25 (4)
Uurija, kes teab, milline äratundmiseks esitatava rea liige on kahtlustatav, ei peaks esitamise rida ise läbi viima	23%*	52%	25%
Kohtunik	50 (8)	19 (3)	31 (5)
Prokurör	18 (2)	55 (6)	27 (3)
Uurija	4 (1)	85 (22)	11 (3)
Noorsoopolitseinik	25 (4)	38 (6)	38 (6)
Ametniku poolt antavad instruksioonid mõjutavad tunnistaja võimet identifitseerida kahtlustatav äratundmiseks esitamise reast.	55%*	29%	16%
Kohtunik	82 (13)	12 (2)	6 (1)
Prokurör	73 (8)	18 (2)	9 (1)
Uurija	31 (8)	65 (17)	4 (1)
Noorsoopolitseinik	56 (9)	0	44 (7)

Selgitus. Tärn (*) osutab väliseksperptide poolt hetkel valdavalt seisu kohta antud väidete puhul⁴⁷. Sulgudes on välja toodud absoluutarvud.

Isikute identifitseerimise küsimustes esinesid ametkonniti erinevad seisukohad järgmiste väidete kohta:

⁴⁶ Wise, R.A. & Safer, M.A. (2004). What US judges know and believe about eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 427-443.

⁴⁷ Samas.

- Väite puhul - tunnistajad identifitseerivad äratundmiseks esitamisel tõenäolisemalt vale isiku, kui see on esitatud samaaegselt võrrelduna järjestikuse äratundmisega⁴⁸ – vastasid uurijad rohkem eitavalt, samas kui ülejäänute vastustes domineeris vastusevariant „ei tea“. Uuringud on näidanud, et see võide on tõene (vt ka lk 14).
- Väite puhul - mõnikord identifitseerivad tunnistajad kahtlustatavana isiku, keda nad on varem mingis muus situatsioonis või kontekstis näinud⁴⁹ - on prokurörid, uurijad ja noorsoopolitseinikud sarnaselt väliekspertide seisukohale vastanud rohkem jaatavalt, samas kui kohtunikud pigem „ei tea“.
- Väite puhul - uurija, kes teab, milline äratundmiseks esitatavatest isikutest on kahtlustatav, ei peaks äratundmiseks esitamist ise läbi viima⁵⁰ - on kohtunikud sarnaselt väliekspertide seisukohale vastanud rohkem jaatavalt, samas kui uurijad ja prokurörid rohkem eitavalt.
- Väite puhul - ametniku poolt antavad instruktsioonid mõjutavad tunnistaja võimet identifitseerida äratundmiseks esitatud isikute seast kahtlustatav⁵¹ - on kohtunikud ja prokurörid sarnaselt väliekspertide seisukohale vastanud pigem jaatavalt ja uurijad pigem eitavalt.

Mitme eelneva väite puhul leidsid uurijad, et nende tegevus isikute äratundmiseks esitamisel ei mõjuta tunnistaja võimet kahtlustatav õigesti identifitseerida. Samas on välisuuringutes leitud, et isikute identifitseerimise problemaatika on väga oluline juhtudel, kus tegemist on ühe vähese tõendiga süüdistatava vastu, kuna isikute äratundmisel tehakse tunnistajate poolt vigu ning kui selliste vigade teket toetab ka menetleja tegevus, siis on tõenäolisem, et identifitseeritakse vale isik⁵².

---

⁴⁸ χ^2 (6) = 21.54, p = .001

⁴⁹ χ^2 (6) = 15.59, p = .016

⁵⁰ χ^2 (6) = 22.11, p = .001

⁵¹ χ^2 (6) = 35.40, p = .001

⁵² Vt www.innocenceproject.org

2. Menetlejate küsitlismeetodid alaealiste ülekuulamisel

- Enamikel juhtudel küsivad uurijad lapselt ühe küsimuse korraga ning suhteliselt vähe küsitakse otseselt suunavaid ja valikvastustega küsimusi. Seda võib pidada igati positiivseks, sest mitmete küsimuste samaaegselt esitamine võib ajada lapse segadusse ning laps ei saa enam aru, millisele küsimusele ta vastama peaks; valikvastustega küsimuste korral kipuvad lapsed valima pigem viimase vastusevariandi.
- Uurijad kasutavad alaealiste küsitlisel suurel hulgal suletud küsimusi ja vähem võimaldavad vaba sündmuste meenutust. Samas näitavad uuringud, et lapsed vastavad vabalt meenutades ning avatud küsimustele vastates pikemalt kui suletud ning valikvastustega küsimuste puhul.
- Analüüsist selgus, et lapse vanusel ja küsimuste tüüpidel on oluline mõju vastuse pikkusele, seega tuleks lapse küsitlemiseks küsitlismeetodi planeerimisel arvestada ka lapse vanuse ja arengutasemega.

Uuringud on näidanud, et kõige enam tõetruud ja täiskasvanute tunnistustega samaväärsed on alaealiste tunnistajate esmased ütlused ning kui kasutatakse laste eripärasid arvestavaid küsitlusmeetodeid⁵³. Struktureerimata küsitlismeetodite⁵⁴ kasutamisel annab intervjuueeritav juhtunu kohta vähem infot ja võib rohkem alluda suunavale küsitlemisele⁵⁵, samuti võib uurija tunnistajat väsitada surudes peale kronoloogilises (või juurdlusele olulises) järjekorras meenutamist⁵⁶. Eriti on see problemaatika oluline lastest ning vanuritest kannatanute ja tunnistajate puhul.

Välisriikides on laialdast kasutust leidnud spetsiaalselt laste ülekuulamiseks mõeldud struktureeritud küsitlismeetodid, mille osas on teaduslikult tõestatud, et võrreldes tavalise struktureerimata intervjuuga aitavad need suurendada detailide hulka laste vastustes ilma täpsust langetamata⁵⁷. Peamised rahvusvaheliselt tunnustatud meetodid laste küsitlisel tänapäeval on kognitiivne intervjuu⁵⁸ ja spetsiaalselt seksuaalselt väärkoheldud lastele suunatud NICHD protokoll⁵⁹. Laste küsitlemiseks pole Eestis uurijatele eraldi juhendeid või soovitusi küsitlismeetodite valiku kohta välja töötatud, küll on menetlejad saanud üksikuid laste küsitlemisega seotud koolitusi.

Küsimuste arv ja tüüpide jaotus

Videoülekuulamiste protokollide analüüsimisel selgus, et keskmiselt küsiti ühes intervjuus lapse käest 246 küsimust (kõige vähem 44 ja kõige rohkem 841 küsimust). $\frac{3}{4}$ juhtudel küsiti ühes lausungis lapse käest üks küsimus ning neljandikul juhtudel rohkem kui üks küsimus korraga, seega enamik uurijate poolt lastelt küsitud küsimusi ei olnud topeltküsimused. Maksimaalselt küsiti lapse käest ülekuulamisel kuus küsimust üksteise järel. Mitmete küsimuste ühekorraga küsimine võib ajada lapse segadusse ning laps ei saa enam aru, millisele küsimusele ta peaks vastama, samuti võib sellisel juhul iga järgnev küsimus anda lapsele tõenäolisemalt ette valikvariandiga küsimuse.

⁵³ Lamb, M.E., Sternberg, K.J., & Esplin, P.W. (2000). Effects of age and delay on the amount of information provided by alleged sex abuse victims in investigative interviews. *Child Development*, 71, 1586-1596.

⁵⁴ Struktureerimata küsitlismeetodites toimub küsitamine vabas vormis juhuslikus järjekorras.

⁵⁵ Fisher, R.P. & Geiselman, R.E. (1992). Memory enhancing techniques for investigative interviewing: The cognitive interview. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas.

⁵⁶ Mälu-uuringutel põhinev küsitlismeetod eelkõige täiskasvanutest tunnistajate küsitlemiseks, vt. Fisher, R.P. & Geiselman, R.E. (1992). Memory enhancing techniques for investigative interviewing: The cognitive interview. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas.

⁵⁷ Milne, R. & Bull, R. (2003). Does the cognitive interview help children to resist the effects of suggestive questioning? *Legal and Criminological Psychology*, 8, 21-38. Holliday, R.E. & Albon, A.J. (2004). Minimising misinformation effects in young children with cognitive interview mnemonics. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 263-281.

⁵⁸ Fisher, R.P. & Geiselman, R.E. (1992). Memory enhancing techniques for investigative interviewing: The cognitive interview. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas.

⁵⁹ (National Institute of Child Health and Human Development, lühidalt NICHD) poolt välja töötatud seksuaalselt ära kasutatud laste küsitlemiseks sobiva protokoll, vt Orbach, Y., Hershkowitz, I., Lamb, M. E., Sternberg, K. J., Esplin, P. W., & Horowitz, D. (2000). Assessing the value of structured protocols for forensic interviews of alleged abuse victims. *Child Abuse and Neglect*, 24, 733-752.

Küsimuste tüüpide proportsioon küsimuste lõikes varieerus (vt tabel 3).

Tabel 3. Küsimuste tüüpide jaotus (%) küsimuste lõikes ühes lausungis

Küsimuste tüüp	I K	II K	III K	IV K	V K	VI K	% kokku
Vaba meenutus	1,0	1,0	1,7	6,0	2,9	0	1,1
Juhitud meenutus	1,5	1,6	2,3	7,0	2,9	0	1,6
Avatud küsimused	30,5	37,1	28,3	24,0	17,6	37,5	31,5
Valikvariandiga küsimused	2,5	4,1	4,4	1,0	0	0	2,8
Suunavad küsimused	3,2	3,2	1,5	1,0	2,9	0	3,2
Täpsustamine, kordamine	26,4	5,4	2,9	4,0	5,9	0	21
Selgitamine	4,5	12,2	25,9	34,0	38,2	12,5	7,4
Kiitmine	0,2	0,1	0,3	0	0	0	0,2
Suletud küsimused	30,1	35,3	32,7	23,0	29,4	50,0	31,2
Kokku	100	100	100	100	100	100	100

Selgitus: I K = esimesena küsitud küsimus; II K = teisena küsitud küsimus jne.

Lapselt esimesena küsitud küsimustest oli enamik kas avatud (30,5%), suletud (30,1%) või täpsustavad (26,4%); vabale meenutusele („Räägi oma sõnadega, mis juhtus.“) juhtivaid küsimusi oli üpris vähe (1%). Raskusi laste ülekuulamisel vaba meenutuse lubamisega ning avatud küsimuste kasutamiseiga töid menetlejad välja ka intervjuudes.

Uurija: Minu jaoks isiklikult on raske suunavate küsimuste vältimine. See, et just väiksemate laste puhul nagu tekib tahtmine last aidata ja siis väga kergesti tekivad need suunavad küsimused. Teine asi on see, et küsimusi tuleb liiga palju korruga, mitu küsimust korruga, see on ka minu viga. Kolmandaks, nüüd ma olen parandanud ennast, vaba jutustuse osa varem ei... hakkasin kohe tulistama. Nüüd ma püüan teadlikult ka vaba jutustust rohkem kuulata alguses.

Avatud küsimused (nt „Millal see toimus?“, „ Kes seal osalesid?“, „ Missugune esimene mees välja nägi?“) võimaldavad lapsel pikemalt ja detailsemalt rääkida kui suletud küsimused⁶⁰. Lapse vaba meenutuse mittelubamine ja intervjuu algusjärgus paljude suletud küsimuste küsimine mõjub negatiivselt tunnistuse kvaliteedile. Vähem kahjulik on see, kui suunavaid küsimusi küsida intervjuu lõpupoole - kui seda teha intervjuu alguses, siis seatakse ohtu intervjuu kui terviku usaldusväärsus, sest laps võib mõnikord rääkida mitte seda, mis tegelikult toimus, vaid mille poole uurija last võib juhtida. Seetõttu on oluline, et uurija „vaba meenutuse“ faasis last ei katkestaks, vaid ta põhjalikult ära kuulaks ning alles siis hakkaks asjaolusid täpsustama⁶¹.

Välisriikide uuringutes on leitud, et lastelt küsitakse palju valikvariantidega või suunavaid küsimusi⁶². Ülekuulamisprotokollide analüüs näitas, et otseselt suunavaid küsimusi (nt „See mees lõi sind, onju?“) küsiti lastelt suhteliselt vähe, aga see võis tuleneda ka kodeerimismeetodist, nimelt kodeeriti küsimus „suunavaks“ juhul, kui see oli selgelt suunav; piirialased küsimused kodeeriti vastavalt sisule kas suletud, täpsustavateks või valikvastustega küsimusteks.

Analüüsist selgus, et valikvastustega küsimuste proportsioon oli samuti madal. Valikvastusega küsimustele vastamisel (näiteks küsimused „Kas see juhtus pühapäeval või esmaspäeval?“, „Kas see mees lõi sind või sa ei mäleta?“, „Kas see mantel oli punane või sinine?“) valivad alaealised pigem

⁶⁰ Orbach, Y. & Lamb, M.E. (1999). Assessing the accuracy of a child's account of sexual abuse: A case study. *Child Abuse and Neglect*, 23, 91-98.

⁶¹ Samas.

⁶² Lamb, M.E., Hershkowitz, I.U., Sternberg, K.J., Esplin, P.W., Hovav, M., Manor, T., & Yudilevitch, L. (1996). Effects of investigative utterance types on Israeli children's responses. *International Journal of Behavioral Development*, 19, 627-637.

teise variandi. Veidi enam kui kolmandikul juhtudest (60 korral, 36%) valiti esimene pakutud variant ja ligi 2/3 juhtudel (108 korral, 64%) teisena pakutud variant. Hii-ruut test näitas, et antud erinevus on ka statistiliselt oluline⁶³. Seega kipuvad lapsed tõenäolisemalt valima küsimusele vastates viimasena pakutud variandi, mistõttu tuleb selliste küsimuste küsimisel olla ettevaatlik, kuna ebatäpse info hulk võib suurenedada. Ka välisuuringutes on varasemalt leitud, et lapsed sageli ei vasta „ei tea“ või „ei mäleta“ küsimusele, mille vastust nad ei tea, vaid võivad välja valida ühe pakutud vastusevariandi⁶⁴. Seetõttu on oluline uurijate poolt laste ülekuulamisel pidevalt üle korrata, et kui mingit detaili ei mäletata, siis tuleb alati vastata „ei mäleta“ või „ei tea“; sellega välditakse olukorda, et laps hakkab vastuseid oletama.

Analüüsidest sõnade arvu küsimustes (vt tabel 4) selgus, et keskmiselt on esimene küsimus lühem (6.12 sõna) kui teine või kolmas küsimus (vastavalt siis 7.46 ja 7.42 sõna pikk). Seega mida rohkem küsimusi küsida, seda pikemaks võivad küsimused minna ning see võib raskendada lapsel küsimuse jälgimist.

Hinnates erinevusi küsimuste tüüpide vahel seoses sõnade arvuga esimeses küsimuses leiti, et siin eksisteerib statistiliselt oluline seos (vt tabel 4)⁶⁵. Seega võib analüüsi tulemuste põhjal järeldada, et mõne küsimuse tüübi sõnastus on pikem kui teistel. Näiteks juhitud meenutusele viitava küsimuse sõnastus on pikem kui avatud, suletud või suunava küsimuse sõnastus.

Tabel 4. Keskmise sõnade arv küsimuste tüüpide lõikes esimese küsimuse küsimisel

Küsimuste tüüp	Esimene küsimus	
	M	SD
Vaba meenutus	6,50	3,66
Juhitud meenutus	10,11	5,50
Avatud küsimused	6,39	3,53
Valikvariandiga küsimused	9,98	4,37
Suunavad küsimused	7,67	4,40
Täpsustamine, kordamine	3,33	3,40
Selgitamine	8,87	6,67
Kiitmine	4,80	3,16
Suletud küsimused	7,38	4,26
Keskmine	6,12	4,43

Selgitus: M = keskmine; SD = standardhälve.

Analüüsi tulemused näitasid, et küsimuste tüüpidel on mõju ka laste vastuste pikkusele (keskmise sõnade arv vastuses) ning vastav seos oli ka statistiliselt oluline (vt tabel 5)⁶⁶. Juhitud või vaba meenutust kasutades vastas laps pikemalt, kui valikvariantidega või suunavatele küsimustele vastates. Ka suletud küsimustele vastati pikalt. Üks võimalik põhjendus võib seisneb selles, et kui küsiti mitu küsimust koos, siis sageli suletud küsimus võis olla esitatud viimasena (nt „Mis siis edasi juhtus? Kas ta lükkas sind?“). Eelneva näite puhul teisena esitatud küsimus piirab tunduvalt lapse vastust ja võib juba uurija poolt soovitud vastusevariandi lapsele ette anda. Kui küsimus piirduks ainult ühe küsimusega („Mis siis edasi juhtus?“), siis on lapsel võimalus oma sõnadega täpselt temale sobivas järjekorras sündmusi meenutada.

Tabel 5. Keskmise sõnade arv vastustes küsimuste tüüpide lõikes

⁶³ $\chi^2(1) = 13.71, p = .001$

⁶⁴ Davies, G.M., Tarrant, A., & Flin, R. (1989). Close encounters of the witness kind: Children's memory for a stimulated health inspection. *British Journal of Psychology*, 80, 415-429.

⁶⁵ $F(1,8) = 156.38, p < .001$

⁶⁶ $F(1,7) = 52.44, p < .001$

Küsimuste tüüp	M	SD
Vaba meenutus	10,39	10,77
Juhitud meenutus	8,61	8,79
Avatud küsimused	6,32	6,37
Valikvariandiga küsimused	3,50	3,49
Suunavad küsimused	3,66	5,70
Täpsustamine, kordamine	4,89	6,94
Selgitamine	4,74	5,85
Suletud küsimused	8,67	8,02
Keskmine	4,28	5,28

Selgitus. *M* = keskmine; *SD* = standardhälve.

Kui võrrelda keskmist sõnade arvu lapse vastuses (4,28) ja uurija küsimuses (6,12), siis nähtub, et küsimus võib olla sõnaliselt pikem kui lapse antud vastus. Kui laps vastab küsimusele lühidalt, siis võib see osutada sellele, et laps ei jõua kognitiivselt töödelda pikki küsimusi ja annab seetõttu lühikese vastuse.

Vanuse kasvades suureneb sõnade hulk laste vastustes. Jaotades lapsed tinglikult vanuse järgi kolme gruppi selgus, et keskmine sõnade arv laste vastustes 4-7aastaste puhul oli 2,58 sõna, 8-11aastaste puhul 5,37 sõna ja 12-14aastaste puhul 6,89 sõna (antud erinevus oli ka statistiliselt oluline⁶⁷). Hiljutisest Norras läbiviidud sarnase rõhuasetusega uurimusest leiti, et kui laps vastas küsimusele keskmisest pikemalt, siis oli kurjategija süüdimõistmise määr suurem võrreldes lühema vastusega⁶⁸. Seega võiks tulevikus jälgida reeglit, et lapsele esitatud küsimus ei oleks tunduvalt pikem kui lapse antav vastus ning küsimuste pikkuse ja tüübi valikul arvestatakse ka lapse vanuse ja arengutasemega.

Seksuaalse väärkohtlemise puhul eriti eelkooli- ja algkooliealiste laste küsitlemisel soovitatakse kasutada struktureeritud küsitlemise meetodeid nagu NICHD protokoll, kuna see on rohkem lastepärane ning koostatud laste eripärasid silmas pidades.⁶⁹

Kokkuvõtteks menetlejate küsitlemismeetodite kohta võib öelda, et laste küsitlemisel on oluline vähendada mitmete küsimuste küsimist lapse käest korraga, suurendada vaba meenutuse ning avatud küsimuste osakaalu ning vähendada suunatud, suletud ning valikvastustega küsimuste osakaalu. Mida rohkem küsimusi korraga küsida, seda tõenäolisemalt vastab laps viimasele küsitud küsimusele. Kui viimane küsimus on suletud, siis info hulk võib küll kasvada, aga info täpsus väheneb drastiliselt. Samuti võib mitmete küsimuste puhul iga järgnev küsimus olla pikem kui eelmine.

⁶⁷ $F(1,2) = 162.13, p < .001$

⁶⁸ Myklebust, T. & Björklund, R.A. (2009). The child verbal competence effect in court: A comparative study of field investigative interviews of children in child sexual abuse cases. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 6, 117-128.

⁶⁹ Cronch, L.E., Viljoen, J.L., & Hansen, D.J. (2006). Forensic interviewing in child sexual abuse cases: Current techniques and future directions. *Aggression and Violent Behavior*, 11, 195-207; Kask, K. & Bull, R. (2009). From person descriptions to interviewing methods: What can be done to improve child witnesses' testimonies? *Trames*, 13, 95-108.

3. Alaealiste ülekuulamise kogemused

- Alaealised meenutasid uurijaga toimunud vestlusi napolisõnaliselt ja ei osanud eriti oma kogemuste kohta tagasisidet anda; seda isegi juhul, kui kokkupuude politseiga oli toimunud vaid üks kuu tagasi. Rohkem olid lapsed valmis rääkima sellest, millise sündmuse tõttu neil kokkupuude politseiga toimus.
- Lapsi häiris, kui neilt küsiti sama küsimust mitu korda; see tekitas hirmu küsitlemise ees ning tunde, et neid ei usuta.
- Lapsed pidasid oluliseks, et politseinik oleks küsitlemisel sõbralik ja positiivne. Seega tuleks lapses hirmu ja ärevuse mahavõtmiseks enne lapse küsitlemist lapsele selgitada, mis ülekuulamise ja peale seda toimub.

Käesoleva analüüsi raames uuriti 12 alaealise tunnistaja ja kannatanu kogemusi ja arvamusi enda ülekuulamise kohta. Kuna intervjueeritud alaealiste valim oli väike, tuleks järelduste üldistamisel olla ettevaatlik. Alaealiste kogemusi ülekuulamisest Eestis varem uuritud pole. Selliste uuringute läbiviimisel on ka mitmeid raskusi, nt isikuandmete kaitsega seotud küsimused, aga ka asjaolu, et sageli ei soovi alaealised enam politseiga vestlust meenutada või ei ole lapse seaduslik esindaja lapse kogemuse uurimisega nõus. Ka nimetatud uurimuse läbiviimisel osutus üpris keerukas lastevanemate nõusoleku saamine lapse uurimuses osalemiseks. Lapsohvrite kogemuste väljaselgitamisel võivad takistuseks osutada ka eetilised küsimused; laps võib tahta väärkohtlemisega seotud juhtumit unustada ning palve politseiga seotud kogemusi meenutada võib ohvrile tekitada teisesid kannatusi.

Intervjueeritud alaealistel oli politseiga kokkupuuteid valdavalt väärteomenetluse valdkonnas, tegemist oli nt alkoholiseaduse ja tubakaseaduse rikkumistele tunnistajaks olemisega. Mõnel juhul olid alaealised tunnistajaks või kannatanuks ka kehalise väärkohtlemisega seotud juhtumites. Kolm last olid kokku puutunud politseiga rohkem kui üks kord, ja seda nii tunnistaja kui kahtlustatavana. Siinkohal tuleb meeles pidada, et seksuaalselt või füüsiliselt väärkoheldud lapse (st kannatanu) kogemused võivad erineda oluliselt nende laste kogemustest, kes on olnud tunnistajaks alkoholi- või tubakaseaduse rikkumistele.

Küsitletud alaealistest pooltel oli kokkupuude politseiga toimunud 1 kuu tagasi (6 juhul), ülejäänud juhtudel 4-6 kuud tagasi (4 juhul) ning 9-10 kuud tagasi (2 juhul). Politseiga kokkupuude oli kõigil juhtudel toimunud laste enda elukohajärgse omavalitsuse piirkonnas.

Küsimusele, mis politseinikuga rääkides meelde jäi, vastasid mitmed lapsed, et kuna see juhtus ammu, siis nad enam palju ei mäletata.

Poiss: See oli nii ammu. Küsiti vanust ja seda mis juhtus.

Laste selline kommentaar on sarnane varasemalt välisriikides läbi viidud uurimustega, kus on leitud, et isegi kui tunnistatav sündmus on aset leidnud viimase poole aasta sees, võivad lapsed mäletada sellest vähe⁷⁰. Siinkohal tuleb ka arvestada, et ajal on lapse unustamisele veel suurem negatiivne mõju kui täiskasvanule⁷¹. Samuti võisid lapsed rääkida kokkupuutest politseiga napolisõnaliselt põhjusel, et see ei sisaldanud laste jaoks olulist infot sündmuse kohta. Näiteks olid intervjueeritud lapsed valmis detailsemalt rääkima sellest, miks neid politseisse kutsuti ja mis oli täpselt juhtunud,

⁷⁰ Marin, B.V., Holmes, D.L., Guth, M., & Kovac, P. (1979). The potential of children as eyewitnesses. *Law and Human Behavior*, 3, 295-305.

⁷¹ Dent, H. & Stephenson, G. (1979). An experimental study of the effectiveness of different techniques of questioning child witness. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 18, 41-51; Poole, D.A. & White, L.T. (1991). Effects of question repetition on the eyewitness testimony of children and adults. *Developmental Psychology*, 27, 975-986; Poole, D.A. & White, L.T. (1993). Two years later: Effects of question repetition and retention interval on the eyewitness testimony of children and adults. *Developmental Psychology*, 29, 844-853.

aga vestlust politseinikuga nii meelsasti ei meenutatud. Laste lakooniline tagasiside politseiga kokkupuute kohta võis tuleneda ka sellest, et lapse tähelepanu politseinikuga vestlemise ajal oli rohkem suunatud juhtumi meenutamisele, mitte sellele, et meelde jätta küsitlemisel toimunut.

Lastele jäi ülekuulamisest meelde, et neilt küsiti samu küsimusi mitu korda. Menetlejate korduva küsimise eesmärgiks oli tõenäoliselt teada saada, mis täpselt oli toimunud, lastele tundus see aga häiriv.

Poiss: Mitu korda küsiti asju üle. Et ikka kas sa nägid õigesti ja...

Poiss: Küsis ühtesid ja sama asju üle, see hakkas häirima.

Poiss: Küsis mitu korda üle mida ma ikka nägin ja kuidas oli.

Lastel tekitas samade küsimuste korduv esitamine tunde, et nende antud selgitusi ja tunnustusi ei usuta. Põhjus võib siinkohal peituda ka igapäevaelus, kui näiteks koolis küsib õpetaja ühe ja sama teema kohta sama küsimust, siis see võib osutada sellele, et lapse esimene vastus oli vale.

Lastel, keda käesolevas uuringus intervjueriti (12-15aastased), peaks olema rohkem kognitiivset ressursi kui noorematel lastel, et korduvate küsimuste negatiivse mõjuga toime tulla. Samas kui uurija küsib sama küsimust uuesti ja uuesti üle ilma sõnastust või vaatenurka muutmata, siis võib ka nii vana laps oma vastust muuta (mitte seepärast, et laps küsitlemise alguses mäletas valesti, vaid seda korduva küsitlemise mõjul). Sellised võtted aga käivad kokku pigem kahtlustatavate kui tunnistajate/kannatanute ülekuulamisstrateegiatega, valede meetodite kasutamine võib aga ebaõige info hulka lapse vastustes suurendada.

Mõnedele lastele tundus küsitlemine karm. Ühel korral mainisid lapsed, et politseinik oli rääkides üleolev.

Tüdruk: Tuli kooli meiega rääkima. Rääkis karmilt, see jäi meelde.

Poiss: Halvasti, mind ka süüdistati. Küsiti muudkui üle.

Tüdruk: Politseinik oli kuri, üleolev. Istus ja jõllitas, käsi käis mööda lauda klõpa klõpa...

Last võib hirmutada ka esmakordne kokkupuude politseiga. Samuti tõid mitmed lapsed välja, et neil tekkis hirm mitte politseinikuga rääkimise ees, vaid selle ees, et neid ei usuta. Samas tulenes see pigem politseiniku autoriteedist ja juhtunust, kuivõrd sellest, et politseinik käitus viisil, nagu laste arvates ei oleks pidanud käituma. Kui lapsel pole varem politseiga kokkupuudet olnud, siis hirm tundmatuse ees võib lapse ärevust suurendada. Seega oluline koht, mida laste ülekuulamisel tulevikus jälgida, on lapse hirmu ja ärevuse mahavõtmine ja seda ka väärtegade menetlemisel (nt seletuse võtmine), nt lapsega rääkima asudes kasvõi paari lausega tutvustada, mis juhtuma hakkab. Ka uuringutulemused rõhutavad ärevuse maandamise suurt vajadust, kuna ärevus võib muuta lapse ebakindlamaks ja vähem usutatavamaks ning selle tagajärjel võib laps hakata oma ütlusi muutma vastavalt sellele, kuhu menetleja teda juhib⁷².

Poiss, kes oli politseinikuga rääkinud mitmel korral ja nii kahtlustatavana kui tunnistajana, mainis, et vestlus politseiga on temale nagu iga muu vestlus. Seega, kui politseiga on kokku puutunud juba mitu korda ja seda ka erinevatest rollidest lähtuvalt (kord tunnistaja, kord kahtlustatav), siis väheneb hirm selle ees, mis juhtuma hakkab.

Poiss: Vabalt tundsin. Mitte midagi erilist ei juhtunud.

---

72 Milne, R. & Bull, R. 1999. Investigative interviewing: Psychology and practice. Chichester: John Wiley & Sons.

Enamusel juhtudest tuli politseinik lapsega rääkima kooliruumidesse, kahel korral vesteldi ka politseijaoskonnas. Võrreldes nende lastega, kes rääkisid politseinikuga kooliruumides, jaoskonnas käinud lapsed suuri erinevusi välja ei toonud. Mainiti, et politseinik kuulas üle oma kabinetis, lapse esindajana oli kaasatud ühel juhul lapsevanem, teisel juhul mitte kedagi (viimasel juhul oli tegemist üle 14-aastase lapsega).

Poiss: Väike ruum oli. Laste pildid nende... seinte peal olid. /---/ Ema oli kah kaasas.

Poiss: Olin temaga kahekesi ruumis, kedagi teist ei olnud.

Küsimusele, mida politseinik võiks oma töös teistmoodi teha, kui ta lastega räägib, väga palju arvamust ei avaldatud. Mainiti, et ükskõik, millega on tegu, tuleks politseinikul rääkida lapsega rahulikult. See kinnitab ülekuulamise strateegiate uuringuid, kus on leitud, et kui inimesed räägivad, siis nad paratamatult vaatavad ka üksteise mitteverbaalselt käitumist ja kohaldavad enda käitumist vastavalt sellele⁷³. Seega, kui politseinik on rahulik, suurendab see ka lapse turvatunnet, närvilisus või kiire rääkimine võib lapses suurendada ebakindlust.

Tüdruk: Rahulikult rääkida, milles asi. Ehmatas väga ära.

Lapsed ja neile mõjuvad suhtlemisstrateegiad on väga erinevad. Nt ühelt poolt mainiti, et politseinik peabki kuri olema, et laps tõtt räägiks. Teisalt rõhutasid lapsed, et politseinik võiks olla sõbralikum ja rohkem seletada, mis edasi juhtuma hakkab.

Tüdruk: Ei teagi. Peab kuri olema, et lapsed kõik ausalt ära räägiks.

Poiss: Sõbralikum võiks olla. Positiivsemalt asju võtta.

Laste detailsema tagasiside saamiseks võiks järgmiste samalaadsete uurimuste läbiviimisel kaaluda intervjuude asemel alternatiivseid meetodeid, nt uurida laste seisukohti anonüümselt veebiküsitluse kaudu või proovida lapse arvamust teada saada lapsele tuttava inimese abil.

---

73 Fisher, R.P. & Geiselman. R.E. (1992). Memory enhancing techniques for investigative interviewing: The cognitive interview. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas.

4. Menetlejate ja spetsialistide kogemused ja seisukohad seoses alaealiste ülekuulamisega

- Vajalikuks ei peeta alla 14aastaseid kõikidel juhtudel spetsialisti osavõtul üle kuulata.
- Puudub selge kontseptsioon, millist rolli peaks spetsialist alaealise ülekuulamisel täitma. Praktikast on esinenud juhtumeid, kus spetsialist on jätnud reageerimata uurija suunavatele ja ebasobivatele küsimustele või on ise seganud küsitlemist. Vajalikuks peetakse, et lapsel oleks kogu menetluse vältel toeks tugiisik.
- Probleeme alaealise ülekuulamise juurde kutsutavate spetsialistide kättesaadavusega võib esineda juhtudel, kui last on vaja küsitleda töövälisel ajal.
- Lapse kohtusse minemisest säästmiseks valitakse tihti lühimenetlus; kaugülekuulamisi üldmenetluse käigus viiakse läbi suhteliselt harva, lastepäraseid ülekuulamistubasid ei ole veel kõigis piirkondades.
- Menetlejad tunnevad puudust pidevast küsitlemise-alasest treeningust ning näidiskaasustest. Ülekuulamisel osalevad lastekaitse spetsialistid vajavad rohkem koolitust menetlemise eripärade ning kohtus ütluste andmise suhtes.

4.1. Spetsialistide kaasamise korraldus ja sellega seotud probleemid

Kriminaalmenetluse seadustiku § 70 alusel kuulatakse alla neljateistaastane tunnistaja üle lastekaitsetöötaja, sotsiaaltöötaja või psühholoogi osavõtul. Vanema kui neljateistaastase alaealise ülekuulamisele võib menetleja kaasata lastekaitsetöötaja, sotsiaaltöötaja või psühholoogi. Spetsialisti kaasamise nõue on kehtestatud lapse huvidest lähtuvalt. Justiitsministeeriumi varasem analüüs⁷⁴ alaealiste erikohtlemisest kriminaalmenetluses on näidanud, et seoses alaealiste ülekuulamisega lastekaitsetöötajate osavõtul esineb nii sisulisi kui korralduslikke probleeme. Hetkel on Riigikogu menetluses kriminaalmenetluse seadustiku muudatused⁷⁵, mille kohaselt on kavas täpsustada ka alaealise tunnistaja ülekuulamise erisusi (laiendada kaasatavate eriteadmistega isikute nimekirja ning muuta spetsialisti kaasamine kohustusest uurija valikuks).

Seisukohad spetsialisti kaasamise vajalikkuse kohta

Suur osa intervjueritavatest pidas spetsialistide kaasamist alaealiste ülekuulamisele üldjuhul vajalikuks. Samas esines ka arvamus, et tegemist on vaid formaalsusega, mida täidetakse üksnes seadusest tuleneva kohustuse tõttu ning sisulist vajadust last spetsialisti osavõtul üle kuulata ei nähtud.

Noorsoopolitseinik: Meie jaoks ta (autor: spetsialisti osalemine ülekuulamisel) /.../ on seaduses kirjas ja tuleb täita. /.../ siis ta istub, kuulab ära ja suurt toeks ei ole.

Uurija: See ongi seaduse täitmise mõte, et seadus näeb ette, ja ta peab olema, kohustuslik element asja juures.

Uurija: Minu jaoks on vajalik allkiri, et ta oli juures.

Menetlejad arvasid ka, et lapsel võib olla ebamugav mitme inimese ees rääkida, eriti juhul, kui laps peab meenutama traumaatilisi ja emotsionaalselt raskeid, nt seksuaalse väärkohtlemisega seotud kogemusi.

Uurija: Mina eelistan, et teda (autor: spetsialisti) ei oleks. Laps on siia kutsutud mingi negatiivse traumeeriva sündmuse pärast. Olenemata, kas ta on tunnistaja või

⁷⁴ Tamm, K. & Paas, K. (2005). *Tegevusanalüüs alaealiste erikohtlemisest kriminaalmenetluses*. Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakond.

⁷⁵ Vt 599 SE.

kannatanu. Ta nägi pealt mida halba, midagi juhtus. Et ta tuleb siia, tema jaoks on siin veel kamp inimesi ... seda on keeruline mõista /.../ Juba enne ülekuulamise algust, esimene hetk on näha, et lapsele tuleb üllatusena, et siin on veel keegi, mida tema tahab. Jahmatuse momenti on näha.

Prokurör: Laps saab võõrastest inimestest usaldada ühte inimest, mitte nii, et kümme inimest tantsivad ta ümber, et mulle ikka räägi eks. Laps on segaduses ja ei räägi.

Spetsialisti osalemises nähti ohtu siis, kui spetsialist on ebaprofessionaalne. Menetlejad töid näiteks juhtumeid, kus spetsialist on küsitlemist seganud, nt on küsinud ebasobivaid või suunavaid küsimusi või andnud lapse selgituste kohta ebasobivaid hinnanguid.

Uurija: /.../ Vahepeal võib spetsialist isegi last kahjustada oma kohaoluga. Kas seal miski hindavaid märkusi anda, mingisuguseid isa kohta seal pahasti öelda, kui on kuriteo toime pannud.

Menetlejad töid näiteid ka juhtumite kohta, kus spetsialist asus ise küsitlust aktiivselt juhtima.

Uurija: Kui spetsialist ütleb, et miks sa sellest varem rääkima pole tulnud ja see läheb kõik videosse, siis uurija peab selle olukorra lahendama ka telepildi jaoks, last lohutama, et pole midagi, et varem ei rääkinud, peaasi, et sa praegu räägid, või siis võib väga kohutuid küsimusi küsida, kui on võõras spetsialist.

Ka küsitlemise-alased uuringud⁷⁶ on toonitanud, et efektiivse intervjuerimise õnnestumiseks peaks last küsitlema üks inimene. Isegi kui on kasutatud kahe intervjuerija mudelit, siis üks nendest on nn juhtivküsitaja ja teine vaatab toimuvat peegelklaasi tagant ning vajadusel annab juhtivküsitajale infot, mida veel lapse käest oleks oluline küsida. Ka Eestis võiks olla üheks lahenduseks see, et ülejäänud inimesed viibivad ülekuulamise ajal kaameraruumis või peegelklaasi taga nii, et laps neid ei näe, spetsialist saaks nii jälgida ruumis toimuvat ning anda vajadusel oma hinnangu, kuidas last on küsitletud ja kas lapse õigused on olnud kaitstud (olles nn kolmas või objektiivne osapool).

Intervjueritavad ei pidanud üheselt vajalikuks, et alati tuleb nooremad kui 14aastased lapsed üle kuulata spetsialisti osavõtul. Nt ei peetud spetsialisti kaasamist vajalikuks kergemate kuritegude puhul ja normintellektiga lapstunnistaja puhul; samuti leiti, et alaealistele spetsialiseerunud menetlejad ei peaks iga juhtumi puhul spetsialisti kaasama.

Uurija: Kui laps täiesti räägib ja tal pole mingeid probleeme, siis see poleks nii väga vajalik.

Ohvriabitöötaja: See sõltub ülekuulamisest selles mõttes, et mis on teema ja mis on juhtunud. Et kui temalt on varastatud mobiiltelefon, siis on minu roll praktiliselt olematu. Kui ta on väärkoheldud, siis on roll muidugi suurem.

Spetsialisti kaasamist peeti vajalikumaks alla 10aastaste ja vaimse alaarenguga lapstunnistajate, samuti seksuaalkuritegude tunnistajate ülekuulamisele, kus nähti vajadust spetsialisti osalemise järele ka vanemate kui 14aastaste laste puhul.

Uurija: Kui on hea spetsialist, ja me suudaksime selle kaasata, siis on vajalik. Kui me räägime seksuaalsest väärkohtlemisest. Kui me räägime väärtegedest, siis neile ilmselt pole ta vajalik, pigem on ta vajalik no näiteks koolile edasise info mõttes.

Uurija: Vaimse või füüsilise puudega lastel peaks olema juures spetsialist, raskematel juhtudel. /.../ mõni 15-16.a. on nagu täiskasvanu aga teine on 9aastase tasemel... nii et seda tulebki iga juhtumi puhul täpselt vaadata.

⁷⁶ Milne, R. & Bull, R. 1999. Investigative interviewing: Psychology and practice. Chichester: John Wiley & Sons.

Intervjueeritavad leidsid, et alaealise ülekuulamine spetsialisti osavõtul võiks olla konkreetsemalt määratletud, et missuguse kuriteo, millises vanuses laste ning millise spetsialiseerumisastmega menetlejate puhul pole spetsialisti kaasamine ülekuulamisele alati vajalik.

Lastekaitsetöötaja: Peaks seda asja paindlikumaks tegema, ära määratlema, vanuses 10-16 need asjad, kus peaks juures olema see lastekaitsetöötaja, sest seal pole kõik asjad need, kus ilmtingimata peaks olema. Arvan, et teatud juhtumid on selliseid, et piisab, kui lapsevanem on kohal. /.../. Kui 15-16aastane on vaimupuudega laps, siis teatud asjade juures peaks olema spetsialist juures. Peresiseste puhul olgu see kasvõi 17aastane laps, seal peaks ka igal juhul olema lastekaitse juures.

Seisukohad lapsele lähedaste isikute ülekuulamisel osalemise kohta

Lastekaitsetöötajad tõid intervjuudes välja, et kui vanem osaleb lapse esindajana ülekuulamisel, siis võib spetsialisti roll ja kaasamine olla ebavajalik.

Lastekaitsetöötaja: Selles mõttes, et... 12-13-aastase lapse puhul... kui lapsevanem on ka kohal, siis ma ei näe spetsialisti kohalolul mõtet. Ei näe end vajalikuna.

Lastekaitsetöötaja: Lapsevanem seisab huvide eest. Lapsevanem ei saa aru praegu, miks nemad on ukse taga. Selle peaks ära reguleerima, kas lapsevanem võib olla juures või ei või. Et kui ta on juures, et millistel tingimustel on spetsialisti juuresolek vajalik.

Menetlejad leidsid, vanemad tihtipeale segavad küsitlemist, hakkavad last õigustama ja uurijale vastu töötama.

Noorsoopolitseinik: Esimene reaktsioon on ikkagi see, et hakatakse last kaitsma. /---/ Kui laps tunneb, et vanem teda kaitseb, siis toimuv ei lähe talle enam korda.

Noorsoopolitseinik: Laps saab aru, et on valesti teinud, aga siis tuleb vanem siia ja õigustab last ja ütleb, et laps pole midagi teinud. Laps näeb, et politseile võib valetada või et ema kaitseb mind.

Samas põhjendas mõni menetleja vanemate ülekuulamisel viibimist asjaoluga, et see väldib hilisemaid vanemate süüdistusi, et last tunnistuse saamiseks ebaausalt küsitleti või mõjutati.

Noorsoopolitseinik: No sellepärast on vajalik, et muidu ma oleks lapsega kahekesi. Kui ma üksinda seda teeksin, siis lapsevanem võib öelda, et ma olen valesti teinud ja kaebab mu peale. Et on olemas siis tunnistaja, kes on kõrval, kes ütleb, et politseinik on õigesti toiminud.

Hirm, et uurija mõjutab last teatud viisil ütlusi andma, on siiski vähe põhjendatud. Näiteks videoülekuulamise puhul on võimalik protokollist hiljem järele vaadata, milliseid küsimusi uurija on küsinud. Mõnedes lääneriikides on praegusel hetkel seadusega sätestatud, et audiosalvestada tuleb kõik intervjuud nii laste kui täiskasvanutega, olenemata sellest, kas on tegemist tunnistaja, kannatanu või kahtlustatavaga⁷⁷.

Intervjuudes toodi ka välja, et lapsed võivad ülekuulamise juurde soovida pigem võõrast kui tuttavat inimest. Kuigi tuttav inimene tunneks lapse eripärasid paremini, võib ta lapsel suurendada häbitunnet või hirmu rääkimise ees (sh suurendada huvide konflikti).

Noorsoopolitseinik: Reeglina maakohtadest lapsed ei tahagi kohalikku sotsiaaltöötajat juurde. On väike koht, hakkavad jutud levima. Neid juhtumeid on päris palju, et lapsed ütlevad, et kohalikku ei taha. Sõltub palju isiksusest, kes seal juures on.

⁷⁷ Home Office (2002). Achieving best evidence in criminal proceedings: Guidance for vulnerable or intimidated witnesses, including children. London: Home Office Communication Directorate.

Ka uuringutes on leitud, et laps lähedaste isikute juuresolekul ei saa nii vabalt ja avameelselt rääkida ning seetõttu ka nt vanema kaasamist teatud juhtumite puhul ülekuulamisele ei soovitata. Arvatakse, et laps võib vanema ees rääkida seda, mida arvab, et vanem tahab kuulda.

Üks lahendus siin oleks lapse käest küsida, kas konkreetne isik ülekuulamise juures lapsele sobib. Mõni menetleja rääkis, et ta on lapse käest küsinud, kellega ta pigem sooviks rääkida, kas nais- või meesuurijaga (viimaseid on alaealiste menetlemisel siiski kahetsusväärselt vähe).

Spetsialistide kättesaadavus

Kriminaalmenetluse seadustikus (§ 70) on loetletud erinevad spetsialistid, keda lapse ülekuulamisele võib kaasata – sotsiaaltöötaja, lastekaitsetöötaja ja ohvriabitöötaja (KrMS-i kavandatavate muudatuste kohaselt ka pedagoogi⁷⁸); ent menetlejatele on ebaselge, keda täpselt tuleks millistel juhtudel kaasata. Siinkohal toodi laiema probleemina esile ka ohvriabitöötajate ja lastekaitsetöötajate tööülesannete osalist kattuvust. Näiteks toodi välja olukord, kus politseinik viib kannatanu ohvriabitöötaja juurde, kes kontakteerub lastekaitsetöötajaga, samas võiks politseinik kohe võtta ühendust lastekaitsetöötajaga.

Prokurör: Tohtu suur probleem on ohvriabi ja lastekaitsetöötajate omavahelises suhtlemises, sest nende tööülesanded tihtipeale liialt ühtivad, kusjuures me ei tea, kus ühe omad lõpevad ja teise omad algavad.

Praktikas on uurijatel välja kujunenud kindel spetsialistide ring, kellega alaealiste ülekuulamisel koostööd tehakse ning keda esimeses järjekorras palutakse ülekuulamisel osaleda. Väiksemates piirkondades kasutatakse rohkem kohaliku omavalitsuse lastekaitse- või sotsiaaltöötajat (vahel ka koolipsühhologe või sotsiaalpedagooge). Piirkonnakeskustes, kus ohvriabitöötajad asuvad politseiga samas majas, kaasatakse sageli neid esmase võimalusena.

Mõned spetsialistid toonitasid, et ülekuulamise juures võiks viibida elukohajärgne lastekaitsetöötaja. Kuna lastekaitseametnik on sageli isik, keda kutsutakse lapse juhtumiga seoses hiljem ka kohtusse ütlusi andma, siis leiti, et nii oleks lihtsam tagada, et lapse juhtumiga tegeleks üks spetsialist. Samuti leiti, et kuna kohalik omavalitsus on kohustatud abivajavale perele tuge pakkuma, siis lastekaitsetöötaja ülekuulamisel osalemisel oleks tal lihtsam abivajava lapse ja perega kontakti leida ning neile vajadusel abistavaid teenuseid pakkuda.

Ohvriabitöötajate puhul toodi välja, et kuna nad töötavad politseiruumides ja on seega käeulatuses, siis on neid lihtsam ülekuulamisele saada. Ohvriabitöötajaid kaasatakse rohkem ka siis, kui spetsialisti on vaja samal päeval. Ohvriabitöötajate puhul peeti positiivseks seda, et neil on ka kõrgem hariduslik taust (kõrgharidus psühholoogias või sotsiaaltöös), samas kui mõned töötavad lastekaitsetöötajad ei oma kõrgharidust sotsiaalsfääris. Kuna alaealise ülekuulamise juures on nad mõlemad aga seadusest lähtuvalt võrdses seisus, siis leiti, et tuleks üle Eesti tagada, et ülekuulamisel osalevatel spetsialistidel oleks ühtne hariduslik ettevalmistus.

Intervjuudes räägiti, et spetsialistide kättesaadavus on problemaatiline. Samas rõhutati, et menetlustoiminguid alaealistega pole selle tõttu ära jäänud ning vajalik spetsialist on siiski alati leitud, vahel küll teatava viivitusega.

Noorsoopolitseinik: Sellist olukorda pole tekkinud, et kedagi ei saa juurde. Oleme kasutanud 3-4 inimest, kedagi ikka oleme saanud. Aga võiks olla laste peale üks spetsialist, kes peaks olema igal ajal kättesaadav, et kas sobib ja kas saad tulla. Hetkel pole ka keegi jätnud tulemata.

---

⁷⁸ Vt 599 SE.

Spetsialistide ametijuhendites ei ole ülekuulamise osalemise kohustust alati fikseeritud. Seetõttu võib juhtuda, et spetsialist ei soovi ülekuulamisele juurde tulla, kuna see pole otseselt tema tööülesanne ja võib töögraafiku segi lüüa. Probleeme on tekkinud ka siis, kui menetleja palub spetsialistil osaleda ülekuulamisel väljaspool tööaega. Näiteks Tallinna linnas on moodustatud lastekaitse valveteenuse töörühm, kelle liige tuleb vajadusel töövälisel ajal ülekuulamistele. Väiksemates piirkondades selliseid valvemeeskondi loodud pole.

Eraldi probleemina toodi välja spetsialistide ülekuulamisel osalemisega seotud tasustamise küsimused. Leiti, et kui ülekuulamisel osalemist ei tasustata, siis see vähendab ka spetsialisti motivatsiooni ülekuulamisel osaleda. Nt Tallinna linna lastekaitse valveteenuse puhul on spetsialisti töö kasutamine töövälisel ajal eraldi lepinguliselt tasustatud.

Ohvriabitöötaja: Ma arvan, et see on lahendamatu dilemma selle tõttu, et kui juures viibib advokaat ja tõlk, siis on paika pandud motivatsioonifaktorid, ta saab tasu selle eest ja kõik. Aga siiamaani psühholoogid või sotsiaaltöötajad teevad seda kas vabast ajast või tasuta. Advokaat ju saab kohtus käimise eest raha.

Rõhutati ka, et seadusandlusesse spetsialistide sisse kirjutamisel peaks enne vastavate osapooltega läbi rääkima, kuidas süsteem toimima hakkab ja kas kõik on sellise korraldusega rahul.

Ohvriabitöötaja: Meile võib igasuguste seadustega igasuguseid kohustusi panna, aga keegi pole küsinud, kas me ka sellega välja veame. See pole väga eetiline. Ega meilt keegi ei küsinud, kas te tahate, et me paneme teid sinna (autor: ülekuulamisele osalema).

Spetsialisti roll ülekuulamisel

Spetsialistid tõid intervjuudes välja, et nende ülekuulamisel osalemise roll on seaduses liiga pealiskaudselt kirjeldatud ja nad ei ole kursis, mida neilt ülekuulamisel oodatakse.

Ohvriabitöötaja: Seaduses on see nii umbmääraselt kirjutatud, et ei saagi aru, mis see siis täpselt on.

Lastekaitsetöötaja: See ongi minu jaoks hästi keeruline selles mõttes, et mida ma võin rääkida, kui palju ma võin rääkida, kui palju ma võin toetada...see on seaduses lahti kirjutamata.

Lastekaitsetöötaja: Head juhendit, kuidas tuleks, seda minule keegi küll õpetanud pole, mida tegema peab. Ühelgi sellisel koolitusel pole ka käinud.

Spetsialistid rääkisid, et mõnikord ei oska ka menetleja neile seletada, mida nad ülekuulamisel tegema peaksid.

Ohvriabitöötaja: Mina olen küsinud, mis te ootate minust. Ja mulle vastati, et lihtsalt olemine. Olete, kuulate, jälgite. Aga tegelikult ma näen, et mind poleks seal vaja tegelikult.

Ohvriabitöötaja: Mõni uurija ei tea, mis see spetsialist peab seal tegema. Spetsialist ise ka ei tea... keegi ju ei tutvusta, mida sa tegema pead.

Spetsialistid tunnevad end ülekuulamisel ebakindlana ja kuna kardetakse uurimist kahjustada, siis ka ei sekkuta ega parandata uurijat.

Lastekaitsetöötaja: Just tekibki vahepeal, et kuidas küsimusi ümber sõnastada, et laps aru saaks. Mul jääb vahest tunne, et midagi jääb nüüd selle uurija kahe silma vahele, et kas mina võiks küsida juurde või ma ei või. See on oht, sest ma ei tea neid reegleid. Et ma ei kahjustaks uurimist.

Ohvriabitöötaja: Puudu on pigem sellest, et ma ei tea politsei tagamaid. Ma pole politseiametnik, ma ei teada nende tööd ja mängupiire. Mis on nende ootused, mida nemad tahavad ülekuulamisele saavutada.

Uurija: Probleem tekib sellest, kui nad ei tea ise, mida nad võivad teha seal ülekuulamise juures. Kindlasti ei taheta segada, aga puudub sageli teadmine, mis nad teha võivad ja kui palju sekkuda võivad.

Spetsialistid rääkisid, et sageli ei ole neil piisavalt taustinfot, et vajalikul määral küsitlemisse sekkuda. Pole ka välja kujunenud selget praktikat, et spetsialist ja menetleja enne ülekuulamist üksteise ootused ja ülekuulamise eesmärgi läbi arutavad. Ülekuulamisele toimuva kohta on seni infot jagatud rohkem videoülekuulamiste puhul.

Lastekaitsetöötaja: /.../ Võib ka olla nii, et mulle üldse midagi ei räägita. Ma vestlusest saan aru, mis juhtus ja mis juhtumiga tegu on. Ja kui mina tulen kohale siis lapsele räägitakse, kes ma olen, aga milleks ma siin olen, seda ei selgitata.

Ohvriabitöötaja: Ideaalvariant oleks see, kui uurija ja spetsialist arutaks enne intervjuud läbi, kuhu jõuda tahetakse. Ja millised on need vahendid, mingisugune plaan peaks paigas olema. Tavaliselt öeldakse seda, et pead tulema. On hea, kui tead mingit sorti infot. Poiss/tüdruk, kui vana, mis tegi või mis juhtus. Või kui on teada, et tuleb minna alaealise ülekuulamise juurde. Et selles mõttes on koostöö natuke halb.

Lastekaitsetöötaja: Juhtumite puhul jah, kus on videoülekuulamine, seal me tavaliselt eelnevalt ruumis jagame informatsiooni.

Kohtuistungil eeldatakse spetsialistilt mõnevõrra teistsugust rolli, nt küsitakse lastekaitseametniku arvamust lapse arengu, lapsele sobiva karistuse kohta. Spetsialistid rääkisid, et lapse kohta seisukoha andmiseks ei ole neil sündmuse asjaolude ega lapse kohta piisavalt taustinfot.

Lastekaitsetöötaja: Kuna minu käest küsitakse ka arvamust, kas laps võis rääkida eakohaselt, siis kui mingit tausta pole, ja milles asi on, mida arutatakse, et siis on väga raske seda hinnangut anda. Tihti on nii, et kohtuistung algab täna, aga mind on kutsutud homseks saali, sellepärast, et lapsed tulevad tunnistama homme. Ma ei tea üldse, millest jutt on.

Ohvriabitöötaja: Kutsutakse kohtusse, tulge kohale. Sul on miinimum teha, peaasi, et oled nähtaval. Siis hakkab küsima eeluurimise kohta ja mida karistusest arvate ja näed seda last seal ukse peal esimest korda... Näiteks need asjad, mille kohta tohid arvata, mille kohta ei tohi arvata.

Kokkuvõtlikult rääkisid spetsialistid ja menetlejad intervjuudes peamiselt järgmistest rollidest, mida spetsialistid ülekuulamisele täidavad:

Ütluste kinnitaja (formaalne roll)

Mitmed intervjuueeritavad nägid spetsialisti rolli passiivsena. Leiti, et spetsialisti on vaja nõ garantiiks, et ülekuulamisele ei kahjustatud lapse huve.

Lastekaitsetöötaja: Tegelikult olen mina üks suur kõrv, kes kuulab. /.../ Mitte mingeid küsimusi ei tohi mina seal esitada. Mina ainult kuulan seda juttu, mida inimeselt küsitakse, siis pärast pean kinnitama, kas ütlused olid õiged. Et nagu /.../ ma ei ole seal kunagi suud lahti teinud. Lihtsalt kuulaja rollis kõrval. Ja nad ei ole kunagi küsinud, et mis mina sellest asjast arvan. Lihtsalt olen seal, et need ütlused on õiged.

Uurija: Üks asi on see, et on keegi kolmas isik on seal juures, julgestuseks lapsevanemale, et ei mõju last ebaausal viisil andma mingeid temale vajalikke ütlusi. See on nagu lapsevanemale üks garantii... kaitsja puhul advokaat /.../

Lapsega usaldusliku suhte looja ja nn ärevuse maha võtja

Intervjueeritavate vastustes domineeris arvamus, et spetsialisti ülesandeks on last ülekuulamiseks psühholoogiliselt ette valmistada. Uurijate arvates tuleks spetsialisti abiga saavutada lapsega hea kontakt ja usalduslik õhkkond, mis aitaks saada tõesed ja täpsed ütlused juhtunu kohta. Prokuröride arvates peaks spetsialisti roll olema samuti luua side noore ülekuulatavaga.

Uurija: Meil oleks abi väga palju spetsialistist, kui tema oma psühholoogiliste teadmistega oskaks leida lapsega selliselt ühine keel, et ta suudaks lapsele enne ülekuulamist süvendada selle, et lapsel oleks häbitunne ütluste andmise käigus. See peaks olema selle spetsialisti roll. Praegu on see hästi isikupõhine, milline isik saab rollist aru, suudab või tahab ettevalmistust teha... ja ka menetleja roll on see, et öelda, mida spetsialistist oodatakse.

Ka rahvusvahelistes juhendites soovitatakse, et last tuleks enne ülekuulamist julgustada ja üle seletada, et ta pole midagi halvasti teinud. See aitab vähendada nii lapse kui ka lapsevanema ärevust ja stressi ülekuulamisele tulekul.

Vajadust spetsialisti abi järele nähti ka siis, kui laps läheb küsitlemise ajal endast välja ja teda oleks vaja rahustada.

Prokurör: Ma kardan pigem, et hirm kasvab lapsest üle, et ta ei saa vastatud ... et ma ei oska temale läheneda professioni väliselt. Et ma oskan küll temaga rääkida... alustades sellest, et kas ma võin sina öelda... Kas sa räägiksid kohtuonule ... aga kui ta läheb lukku, mis siis saab. Psühholoogia-alane koolitus pole vist kõige tugevam juristidel.

Siinkohal töid menetlejad välja ka ühe ohuteguri. Nimelt kui spetsialist julgustab last rääkima mitteolulistest asjadest, siis võib lapse tähelepanu hajuda. Samuti leiti, et kui spetsialist saab lapsega parema kontakti kui uurija, siis on viimane raskes seisus, kuna menetlust läbi viima ja lapse usalduse võitma peab ikkagi tema.

Uurija: Spetsialist hakkab last küsitlema mitteoluliste asjaolude suhtes. Ja sellega võib ka lapse tähelepanu hajuda. Parem oleks, kui ta räägib asjaolusid rohkem, kui muud juttu ja tähelepanu võib hajuda ja laps võibki jutu viia, kuidas mugavam on, muude asjade peale. Et lihtsalt seda muud juttu tuleb liiga palju sinna ülekuulamise juurde, tähelepanu läheb mujale.

Üheks probleemiks peeti seda, et puudub isik, kes toetaks last kogu menetluse vältel. Lapse eeluurimise ajal ülekuulamise juures viibinud spetsialist ei ole alati sama, kes osaleb hiljem antud juhtumi puhul ka kohtus lapse küsitlemisel. Seega ei pruugi lapse ülekuulamisel osalev isik olla juhtumiga täpselt kursuses ning ei oska ka lapse huvide eest seista. Üheks võimaluseks oleks lapse menetluse vältel toetamiseks kasutada tugiisikut. Tugiisik võtaks juba eeluurimise ajal lapsega ühendust ning oleks tema kõrval kogu protsessi jooksul (sh ka kohtus), aitaks lapsega kontakti saada ja annaks vajadusel prokurörile või last esindavale spetsialistile infot lapse vajadustest.

Lapsele protseduurireeglite tutvustamine

Intervjuudes toodi esile vajadust seletada lapsele enne ülekuulamist, mis ülekuulamisel toimuma hakkab, mida võidakse küsida ja kas lapsega võetakse ühendust veel ka peale ülekuulamist.

Ohvriabitöötaja: See sõltub lapse vanusest, enamasti siis tutvun lapsega, kas ta teab, mis ta peab tegema, kas ta on politseis varem olnud. Kirjeldan seda protseduuri ja küsin talt küsimusi, et selles mõttes nad on võtnud voli, et lapsele protseduuri tutvustada. Siis hiljem vaatan, et laps mõistaks, millele ta alla kirjutab, kas ta saab aru tõe ja vale rääkimisest. Kas ta ei tea või ei mäleta, et ta siis ütleski nii. Et ma olen võtnud selle rolli.

Prokurör: Siis pean mina ütleva, et nüüd lähme kohtusse, et pead mulle ka kõik ära rääkima ja vähe sellest, et sa pead mind usaldama ja mulle rääkima, me peame seda ka kohtus rääkima kus on toredad kohtunikuonud ja –tädid ja... et tegelikult võiks olla see psühholoog või spetsialist olla see põhiline tugisik lapsele.

Lapse kohtus ütluste andmisel leiti, et lapsel hirmu maha võtmiseks võiks ka kohturuume tutvustada ning näidata, kus keegi istub ja mis on nende rollid.

Uuriija: /.../ Kui jääb suund sellele, et laps peab kohtusse minema, siis... Kas oleks palju, kui laps saaks enne seda ruumiga tutvuda. Et see on kohtusaal, need inimesed on kohtunik ja kes veel need on. Kuhu pannakse kahtlustatav istuma. Kuidas ta seal käituma peab, mida tahetakse teada... mis ta ütleva peab.

Sarnast lähenemist on kasutatud välisriikides (Inglismaa ja Wales) ning on leitud, et ennetav selgitustöö vähendab ärevust enne ülekuulamist⁷⁹. Välisriikides on nt trükitud ka infovoldikud eri vanuses lastele ja lapsevanemale juhuks, kui laps peab kohtusse tulema ütlusi andma; seda võiks rakendada ka Eestis ning teha vastavad infomaterjalid kättesaadavaks ka interneti vahendusel.

Tähelepanu juhtimine, kui kasutatakse lapsele mittesobivaid küsimusi

Intervjuudes räägiti, et mõnikord võib teine osapool ära unustada, et tegemist on lapse küsitlemisega ja küsitakse keerulisi või suunavaid küsimusi. Sellisel juhul peaks sekkuma spetsialist.

Kohtunik: Probleem on ka see, et teinekord ei arvestata, et tegemist on lapsega. Kohtusaalis on raske, et küsimused esitataks tema jaoks arusaadavalt, tihti on need esitatud väga keeruliselt. Ja laps ei saa aru ega oskagi vastata, mida tahetakse.

Ohvriabitöötaja: /.../ istun juures ja jälgin, kas kuskil mõned küsimused esitan. Kui kipub suunavaks minema või on näha, et ta aru ei saa. Palun ringi küsida, sekkun.

Ohvriabitöötaja: Et...uurija esitaks küsimusi nii, et oleks aru saada lapse jaoks, sest kõik ei mõista ühte moodi kõike sõnu ja võib-olla seda vahepeal rääkida. Ja kui vahepeal on keeleprobleeme, et näiteks kui uurija on venekeelne ja ta räägib niimoodi keskmiselt eesti keelt, siis täiskasvanuna võib küll aru saada, mida uurija mõtles, aga mõnikord on lihtsalt vaja keeleliselt parandada, et seda on praktikas ette tulnud küll. Just sellepärast, et laps aru saaks mida ta käest küsiti.

Lapse maharahustamine peale ülekuulamist ja edasine abistamine

Oluliseks peeti ka peale ülekuulamist lapse ja lapsevanema vajadustele tähelepanu pööramist, et peale rasket ülekuulamist ka lapse üleelamisi leevendada. Mõnel juhul on spetsialist lapsega peale ülekuulamist oma kabinetis ülekuulamisele toimunu läbi arutanud, nii et laps saaks rahunenult koju minna. Eriti oluline oleks see juhul, kus peres valitsevad vastuolud, ehk ema püüab näiteks last mõjutada isa vastu ütlusi mitte andma.

Uuriija: Võib-olla just see peale ülekuulamist lapsele selgitamine, et ta ise nagu pole midagi halvasti teinud, et ta nagu ei tunneks seda kahetsust ja tegelikult rohkem psühholoogi pärusmaa. Hingeline seisund, kuidas seda leevendada, kuidas teda tasakaalu tagasi viia ... et kõik tema küsimused saaksid vastuse, et mis saama hakkab, mis ees ootab, kuidas käituda vanematega edasi, et see pole tema süü, kuidas käituda tänaval edasi. Last natuke julgustada ... ei taha teda kohe uksest välja lükata.

Ohvriabitöötaja: Raskete asjade puhul on minu meelest vastutustundetu lasta noor siit lihtsalt välja. Selliste tunnetega, kus ta parasjagu on, kus ta peab valusatele või intiimsetele küsimustele vastama. Et kohe tänava peale ei ole teda hea lasta sellises meeleolus.

⁷⁹Burton, M., Evans, R. & Sanders, A. 2009. Are special measures for vulnerable and intimidated witnesses working? Evidence from the criminal justice agencies. Home Office Online Report 01/06

4.2. Organisatsioonilised küsimused

Ülekuulamistubade kasutamine ja ülekuulamise videosalvestamine

Lastele mõeldud ülekuulamisruumide kasutamine on üheks võimaluseks, kuidas menetlust lapse-sõbralikumalt läbi viia. Laste küsitlemist vastavates ruumides peetakse vajalikuks seetõttu, et need on lapse jaoks privaatsamad ja turvalisemad, aitavad lapsel pingevabamalt ja kiiremini meenutada toimunud sündmusi ning traumeerivad last vähem.

Vajadust selliste ruumide järele nähakse lisaks väärkoheldud lastele ka teiste kuritegude tunnistajaks või ohvriks sattunud laste küsitlemisel.

Ohvriabitöötaja: Aga kui on liiklusõnnetus juhtunud või vargus, siis on see külm kõle ülekuulamise tuba, /.../. Et võib-olla võiks seal ka laste jaoks olla selline pehme koht, sest see politsei maja on hirmutav maja tulla.

Spetsiaalselt lastele mõeldud ülekuulamistoad on hetkel olemas ainult mõnes piirkonnas; nendest kõik ei ole varustatud kaasaegsete videoülekuulamise võimalustega. Ka menetlejad töid intervjuudes näiteid, kus mõnel juhul tuleb lapse videoülekuulamiseks sõita teise linna.

Mõnele lapsele ei pruugi ütluste andmiseks politseimajja tulek olla raske, aga mõnes võib see tekitada ärevust. Praegusel hetkel peab laps politseisse ütlusi andma tulles läbima turvaväravad ning erinevaid ruume ja koridore, mis võivad väikese lapse jaoks olla kõledad või hirmutavad. Mõnes riigis on ennekõike laste vastu toimepandud kuritegude menetlemiseks loodud eraldi keskuseid, nt Islandil nn laste majad (Barnhusi mudel), Ameerika Ühendriikides lastekaitsekeskused (Child Advocacy Center), kus kogu maja on lastepäraselt sisustatud ja üheskoos töötavad nii menetlust läbiviivad kui hiljem last nõustavad ja abistavad spetsialistid.⁸⁰

Lisaks lastepärase ülekuulamisruumide olemasolule on oluline ka alaealist arvestav ruumipaigutus ning töökorraldus kohtus. Intervjueeritud menetlejad rääkisid, et alaealiste puhul on nt kasutatud seda, et kannatanu võib istuda ja ütlusi anda prokuröri kõrval ja seda ka vanema kui 14aastase kannatanu puhul. Samas leiti, et praegune kohtusaalide ehitus ei vasta võistlevale printsipile ning oleks vaja muudatusi saalides teha seoses sellega, kus erinevad osapooled paiknevad.

Kohtunik: Praegune saalide ehitus on ikkagi nii, et just nagu oled üksinda püüne peal. Menetluse muutsime, saalid jäid samaks. Võime ainult filmidest vaadata, et istud mugavalt toolis ja tunned hästi.

Kohtusaalis toimuva osas häiris vastanuid ka helisalvestussüsteemi puudumine, sest segavad helid kohtusaalis (nt klaviatuuri klõbin) võivad raskendada lapsega kontakti saamist ja hoidmist.

Spetsialistide arvates on ülekuulamiste kvaliteet viimaste aastatega paranenud, segavaid faktoreid küsitlemisel on vähemaks jäänud (näiteks ruumis sagimine, telefonihelinad, raadio mängimine, kinnine uks).

Kaugülekuulamine ja ütluste deponeerimine

Ülekuulamiste videosalvestamine aitab paremini kaitsta laste huvisid, nt vähendada laste korduvat küsitlemist, mis ühelt poolt traumeerib last (peab korduvalt meenutama negatiivseid sündmusi)⁸¹, aga langetab ka lapse ütlustes info täpsust juhtunu kohta⁸². Samuti aitab see lihtsustada menetlejate tööd. Video- või audioülekuulamise puhul ei peaks menetleja küsitlemise ajal lapse (või täiskasvanu)

⁸⁰ Cronch, L.E., Viljoen, J.L., & Hansen, D.J. (2006). Forensic interviewing in child sexual abuse cases: Current techniques and future directions. *Aggression and Violent Behavior*, 11, 195-207.

⁸¹ Fivush, R. & Schwarzmüller, A. (1995). Say it once again: Effects of repeated questions on children's event recall. *Journal of Traumatic Stress*, 8, 555-580.

⁸² Marin, B.V., Holmes, D.L., Guth, M., & Kovac, P. (1979). The potential of children as eyewitnesses. *Law and Human Behavior*, 3, 295-305.

juttu üles kirjutama ja saaks rohkem keskenduda ülekuulamisele ning sellele, kuhu menetluslikult välja jõuda. Kui hiljem tekib vastuolusid seoses sellega, mida ülekuulamisel räägiti, siis saab salvestuselt üle vaadata või kuulata, mida menetleja küsis ja ülekuulata vastas⁸³.

Kohtupraktika näitab, et praegune seadusandlus ei võimalda kohtul alaealise korduvat küsitlemist vältida ja seda isegi siis, kui videoülekuulamine on eeluurimise ajal teostatud. Kui lapse poolt antud ütlused on ainuke tõend ja kohtus seda vahetult uurida ei saa, siis on raske sellele kohtuotsust rajada. Seetõttu minnakse praeguses kohtupraktikas prokuröride poolt tihti lühimenetluse teed, et lapsi kohtusse kutsumisest säästa.

Kui last oleks siiski vaja kohtus üle kuulata, on hetkel võimalik kasutada kaugülekuulamist⁸⁴, mida alla 14aastaste tunnistajate ülekuulamisel on kohtus edukalt ka rakendatud (näiteks Tartu Kohtumajas). Kaugülekuulamise teel traumeeritakse last vähem võrreldes olukorraga, kus laps peab süüdistatavat uuesti nägema. Ka teadusuuringud on näidanud, et ütluste andmise meedium (ehk siis kas ütlusi anda kohtusaalis või kaugülekuulamise vahendusel) ei mõjuta info hulka ja täpsust lapse ütlustes⁸⁵.

Lapse kohtus korduvat ülekuulamist aitaks hästi lahendada eeluurimise ajal antud ütluste deponeerimine. Nimetatud seadusemuudatus on hetkel Justiitsministeeriumi poolt ka ette valmistatud; menetlejad pidasid seda vajalikuks, juhtides tähelepanu asjaolule, et alaealiste korduva küsitlemise vältimine eeldab ka videoülekuulamiste kõrget kvaliteeti.

Kohtunik: Minu teada on juba jõudnud menetlusse see eelnõu, et alaealisi ei küsitleta korduvalt, deponeerimine. Eeldus on see, et uurija oleks kvalifikatsioon, aeg ja tahe asja ette valmistada. Ettevalmistuse osa.

Seoses ütluste deponeerimisega on Eestis arutletud selle üle, kuidas deponeerimist kohaldada nii, et ka süüdistatava esindajal oleks võimalus omapoolseid küsimusi esitada⁸⁶. Lapsele mõjuks kõige positiivsemalt olukord, kus nii eeluurimise kohtunik kui võistleva poole esindajad (prokurör ja süüdistatava esindaja) jälgiksid menetleja poolt läbi viidavat ülekuulamist kaameraruumist (st kohast, kus lindistamine toimub, mitte ülekuulamise ruumist) ning kui menetleja on omapoolse uurimise lõpetanud, tehakse vaheaeg, mille ajal saavad võistlevad pooled formuleerida neid huvitavad küsimused ning peale vaheaega küsib uurija lapse käest neid küsimusi. Oluline on, et lapsega räägiks sama isik. Sellise protseduurilise korralduse puhul oleks ka süüdistatava õigused antud olukorras tagatud.

4.3. Menetlejate ja spetsialistide koolitusvajadused

Intervjuudest selgus, et menetlejad vajavad antud valdkonnas ka tasemekoolitust, seda eelkõige laste arengupsühholoogia eripärade ja küsitlemise tehnikatega seoses. Näiteks kuidas kuulata üle hüperaktiivset last (mitu minutit on laps võimeline kontsentreeruma ning mida tema ülekuulamisel tuleb arvestada). Samuti toonitati vajadust koolituse järgi, mis aitaksid menetlejal kurjategija mõtteviisist aru saada, näiteks pedofiilide puhul.

Prokurör: Olen seda meelt, et peame minema sinnapoole, et ülekuulamisi viivad läbi õppinud inimesed, ja neid atesteeritakse, neile süsteem välja töötada täiendkoolituste mõttes. Mingi aja tagant neid atesteeritakse.

⁸³ Rammo, R. (2006). Alaealise ülekuulamine kriminaalmenetluse kohtueelses staadiumis. *Juridica*, 5, 317-328.

⁸⁴ Riigikohtu Kriminaalkollegiumi lahendis 3-1-1-45-07 on välja toodud, et vastavalt KrMS § 287 lg-le 5 võib kohus kas poole taotlusel või ka omal initsiatiivil lubada kannatanu kaugülekuulamist KrMS §-s 69 sätestatud korras ning KrMS § 69 lg 1 alusel on kaugülekuulamise korraldamise üheks aluseks just kannatanu kaitsmine.

⁸⁵ Landström, S., Granhag, P.A., & Hartwig, M. (2007). Children's live and videotaped testimonies: How presentation mode affects observers' perception, assessment and memory. *Legal and Criminological Psychology*, 12, 333-348.

⁸⁶ Vt. lähemalt antud probleemistiku kohta Sillaots, M. (2008). Tunnistaja kohtueelses menetluses antud ütluste avaldamine ning kahtlustatava ja kaitsja võimalus tunnistajat küsitleda. *Juridica*, 1, 3-10.

Kaadri vahetust silmas pidades on oluline menetlejaid koolitada regulaarselt. Iga paari aasta tagant peaks teadmisi värskendama seoses ülekuulamise taktikatega. Praegu on rohkem koolitust saanud need uurijad, kes viivad läbi videoülekuulamisi, aga sarnast koolitust oleks vaja ka teistele uurijatele.

Koolituste üheks eesmärgiks on ka läbipõlemise ennetamine, kuna laste käsitlemine on emotsionaalselt raske valdkond. Selleks tuleks uurijatele võimaldada vabatahtlikku supervisiooni seoses nende poolt uuritavate juhtumitega kaasates psühholooge. Supervisioon aitaks ühelt poolt maandada tekkivaid pingeid ennetamiseks läbipõlemist ning teiselt poolt võimalust läbi töötada juba läbi viidud intervjuusid kvaliteedi tõstmiseks. Mõnes välisriigis kasutatakse ka nõ „puhkeaastat“, kus alaealiste seksuaalkuritegusid menetlev uurija teeb iga 3-4 aasta järel pausi ja uurib muid kuritegusid, et siis uuesti alaealiste menetlemise juurde tagasi tulla.

Uurija: Ma ise lisaks niipalju, et just rõhutakse koolitusi ja et neid peaks olema väike ring... ainult nende lastega töötada on inimese enda jaoks raske. Spetsialiseeritus kindlasti tuleb, aga ainult selle teemaga ma leian, et inimesed ei peaks tegelema. Et kas siis kõrvalt ka millegi muuga või lihtsalt.... Peaksid mõne aja vältel vahetuma, teatud aja jooksul.

Vajalik oleks ka spetsialiste koolitada alaealise ülekuulamisel osalemiseks, sest eraldi väljaõpet selle teema kohta seni saadud pole.

Lastekaitsetöötaja: Et võiks mingi koolitus olla, infopäevad nendele töötajatele, kes sellega kokku puutuvad. Minu ettepanek oleks, et kuna maakonnas käivad enamuse sotsiaaltöötajad laste juures, et võiks olla maakonnas 1-2 päevane, et keegi spetsialist räägib, et mida teha, mida võib ja mida mitte. Kuipalju võib. Et see ei kahjustaks jälle seda uurimist.

Siinkohal oleks üheks võimaluseks korraldada lokaalseid ümarlaudu parema koostöö laabumiseks menetlejate ja spetsialistide vahel. Nii tekiks ka spetsialistidel parem arusaam menetleja töö spetsiifikast ja töömeetoditest ning saaks ära hoida lahkarvamusi või üksteise väärarusaamisi igapäevases töös. Kasuks tuleksid ka konkreetsete kaasuste arutelud ja näidismenetlustoimingud, mida saaks kasutada uute töötajate väljaõpetamisel. Näidiskaasuste kaudu saaksid ka kogenumad menetlejad nooremaid õpetada ülekuulamise nüansse jälgima. Spetsialistidele annaks sellised näidised ülevaate, mis menetleja poolt vaadatuna ülekuulamisel toimub ning millal võiks sekkuda.

Lisaks koolitusvajadustele räägiti intervjuudes, et alaealistega töötavate spetsialistide personalivaliku puhul tuleks arvestada ka inimese isikuomadusi ja sobivust tööks lastega. Räägiti sellest, et spetsialiseerumine ei tohiks toimuda kohustuslikus korras, vaid tuleks arvestada ka inimeste soovi sellise teemaga tegeleda.

Uurija: Lastega töötades peab olema natuke lahkem nägu või soojem hääletoon. Igaüks võib-olla ei taha ja ei oska.

Uurija: Odavam tuleks see, kui inimene on valiku ise teinud, mitte see, et sina nüüd teed alaealiste asju.

Uurija: /.../ tihtipeale menetlejad määratakse, et sina teed seda ja ei küsita järgi, kas ta on üldse võimeline või kas ta tahab. Suhtumine peaks olema sisulisem.

4.4. Muud tähelepanekud

Alaealiste prioriteetsus

Intervjueeritavad pidasid alaealistele spetsialiseerumist vajalikuks ning leidsid, alaealistega peaksid tegelema vaid menetlejad, kes omavad eriteadmisi alaealistest ja nende käsitlemisest. Täiskasvanu

küsitlemine eeldab teistsugust lähenemist võrreldes alaealise kannatanu või tunnistaja ülekuulamisega. Seega arvati, et uurijale, kes puutub alaealistega vähem kokku ja on rohkem keskendunud täiskasvanud kahtlustatavate ülekuulamisele, võib valmistada raskusi lapsele arusaadavas keeles küsimuste küsimine.

Ohvriabitöötaja: Kui ta ei tee seda (komm. – ei kuula lapsi üle) piisavalt tihti, siis võib-olla ta ei suuda end selgeks teha või esitada küsimusi, nii et laps aru saaks.

Kohtunike osas leiti, et alaealiste kriminaalasjade kiireks menetlemiseks pole spetsialiseerumist kohtunike hulgas toimunud piisavalt.

Prokurör: Kui kohtunik on arusaaja ja mõistlik, siis ta võib-olla võtabki selle eelisjärjekorras, aga neil nagu sellist nõudmist või kohustust pole. Samamoodi pole meil samamoodi spetsialiseerunud kohtunikke, kuigi võiks ju olla. Kohtus võiks olla ka spetsialiseerumine kohtunike samuti. See on teema, kus on seda spetsialiseerumist vaja, terve see rida, ole siis, kes tahad.

Intervjuudes toonitati mitmel korral, et alaealiste menetlemise temaatika pole igapäevases politseitöös tihtilugu prioriteet. Prioriteetne on alaealiste kahtlustatavate menetlemine õigussüsteemis, aga oluline oleks kuulutada prioriteediks ka alaealiste vastu suunatud kriminaalasjade (füüsilise ja seksuaalse väärkohtlemise) menetlemine, et sellised asjad kiiremini kohtusse jõuaksid.

Õigussüsteemi vähesed võimalused vanemate mõjutamiseks

Noorsoopolitseinikud rõhutasid, et töös lastega on neile kõige raskem see, kuidas saada jälile juhtumitele, mis leiavad aset kodus ning muret valmistavad ka vähesed võimalused vanemate mõjutamiseks.

Noorsoopolitseinik: Aga just on probleeme nende lastega, kes on kodus. Ei käi isegi lasteaias. Kui see on koduvägivald, siis ma ei pääse selle lapse juurde kuidagi moodi. Kui laps pääseb lasteaeda kui kooli, hakatakse märkama, et laps on sinikatega, järgmine etapp on vanemlike õiguste käest äravõtmine. Ma ei kujuta ette, miks see peab olema nii keeruline ja aeganõudev protsess, eriti just lapse õiguste kaitsel. Et peab olema väga palju põhjendatud ja tõendatud, et miks. Kui seda protsessi jälgida, siis ametnikud peavad meeletult tööd tegema, et see lõpule jõuaks.

Noorsoopolitseinik: Mind isiklikult häirib hästi palju see, et vanematel.... Et nemad on laste õigusrikkumistes süüdi ja nendele ei saa midagi teha. Varem oli laste kasvatamise õiguste mittetäitmine, siis sai vähemalt trahvi teha. Nüüd ei saa mitte midagi teha. Kusjuures just on tunne, et peaks karistama ema või isa, mitte seda last.

Kasutatud kirjandus

Agnew, S.E., Powell, M.B., & Snow, P.C. 2006. An examination of the questioning styles of police officers and caregivers when interviewing children with intellectual abilities. *Legal and Criminological Psychology, 11*, 35-53.

Alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses. Riigikontrolli kontrolliaruanne 31.12.2002, nr 04/2002.

Behrman, B.W. & Davey, S.L. (2001). Eyewitness Identification in Actual Criminal Cases: An Archival Analysis. *Law and Human Behavior, 25*, 475-491.

Burton, M., Evans, R. & Sanders, A. 2009. Are special measures for vulnerable and intimidated witnesses working? Evidence from the criminal justice agencies. Home Office Online Report 01/06.

Cederborg, A.-C., Orbach, Y., Sternberg, K.J., & Lamb, M.E. 2000. Investigative interviews of child witnesses in Sweden. *Child Abuse and Neglect, 24*, 1355-1361.

Cordón, I.M., Pipe, M.-E., Sayfan, L., Melinder, A., & Goodman, G.S. 2004. Memory for traumatic experiences in early childhood. *Developmental Review, 24*, 101-132

Cronch, L.E., Viljoen, J.L., & Hansen, D.J. 2006. Forensic interviewing in child sexual abuse cases: Current techniques and future directions. *Aggression and Violent Behavior, 11*, 195-207.

Dando, C., Wilcock, R., & Milne, R. 2008. The cognitive interview: Inexperienced police officers' perceptions of their witness/victim practices. *Legal and Criminological Psychology, 13*, 59-70.

Davies, G.M., Tarrant, A., & Flin, R. 1989. Close encounters of the witness kind: Children's memory for a stimulated health inspection. *British Journal of Psychology, 80*, 415-429.

Deffenbacher, K.A., Bornstein,, B.H., Penrod, S.D., & McGorty, E.K. 2004. A meta-analytic review of the effects of high stress on eyewitness memory. *Law and Human Behavior, 28*, 687-706.

Dent, H. & Stephenson, G. 1979. An experimental study of the effectiveness of different techniques of questioning child witness. *British Journal of Social and Clinical Psychology, 18*, 41-51.

Fisher, R.P. & Geiselman. R.E. 1992. *Memory enhancing techniques for investigative interviewing: The cognitive interview*. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas.

Fivush, R. & Schwarzmueller, A. 1995. Say it once again: Effects of repeated questions on children's event recall. *Journal of Traumatic Stress, 8*, 555-580.

Griffiths, A. & Milne, R. (2005). *Will it all end in tiers? Police interviews with suspects*. In Williamson, T. (Ed.) *Investigative Interviewing: Rights, research, regulation*. Devon: Willan Publishing.

Holliday, R.E. & Albon, A.J. 2004. Minimising misinformation effects in young children with cognitive interview mnemonics. *Applied Cognitive Psychology, 18*, 263-281.

Home Office. 2002. *Achieving best evidence in criminal proceedings: Guidance for vulnerable or intimidated witnesses, including children*. London: Home Office Communication Directorate.

The Innocent Project. 2009. www.innocenceproject.org

Kask, K. 2008. *Trying to improve child and young adult witnesses' performance*. Doctoral thesis: University of Leicester.

Kask, K. & Bull, R. 2009. From person descriptions to interviewing methods: What can be done to improve child witnesses' testimonies? *Trames*, 13, 95-108.

Kassin, S.M., Tubb, V.A., Hosch, H.M. & Memon, A. 2001. On the "general acceptance" of eyewitness testimony research: A new survey of the experts. *American Psychologist*, 56, 405-416.

Korkman, J., Santtila, P., & Sandnabba, N.K. 2006. Dynamics of verbal interaction between interviewer and child in interviews with alleged victims of sexual abuse. *Scandinavian Journal of Psychology*, 47, 109-119.

Lamb, M.E., Hershkowitz, I.U., Sternberg, K.J., Esplin, P.W., Hovav, M., Manor, T., & Yudilevitch, L. 1996. Effects of investigative utterance types on Israeli children's responses. *International Journal of Behavioral Development*, 19, 627-637.

Lamb, M.E., Sternberg, K.J., & Esplin, P.W. 2000. Effects of age and delay on the amount of information provided by alleged sex abuse victims in investigative interviews. *Child Development*, 71, 1586-1596.

Landström, S., Granhag, P.A., & Hartwig, M. 2007. Children's live and videotaped testimonies: How presentation mode affects observers' perception, assessment and memory. *Legal and Criminological Psychology*, 12, 333-348.

Lindsay, R.C.L., Ross, D.F., Read, J.D & Tolia, M.P. 2006. *Handbook of eyewitness psychology: Memory for People*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Malinoski, P. T., & Lynn, S. J. (1999). The plasticity of early memory reports: Social pressure, hypnotizability, compliance, and interrogative suggestibility. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 47, 320-345.

Mann, M.D. 2006. The 'CSI Effect': Better Jurors through Television and Science? *Buffalo Public Interest Law Journal*, 24, 157-183.

Magnussen, S., Wise, R.A., Raja, A.Q., Safer, M.A., Pawlenko, N. & Stridbeck, U. 2008. What judges know about eyewitness testimony: A comparison of Norwegian and US judges. *Psychology, Crime and Law*, 14, 177-188.

Marin, B.V., Holmes, D.L., Guth, M., & Kovac, P. 1979. The potential of children as eyewitnesses. *Law and Human Behavior*, 3, 295-305.

Markina, A. & Märtson, M. 2008. *Alaerialiste karistuste tulemuslikkus*. Tartu Ülikooli õigusteaduskond, Avaliku õiguse instituut.

Milne, R. & Bull, R. 1999. *Investigative interviewing: Psychology and practice*. Chichester: John Wiley & Sons.

Milne, R. & Bull, R. 2003. Does the cognitive interview help children to resist the effects of suggestive questioning? *Legal and Criminological Psychology*, 8, 21-38.

Myklebust, T. & Björklund, R.A. 2009. The child verbal competence effect in court: A comparative study of field investigative interviews of children in child sexual abuse cases. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 6, 117-128.

Orbach, Y. & Lamb, M.E. 1999. Assessing the accuracy of a child's account of sexual abuse: A case study. *Child Abuse and Neglect*, 23, 91-98.

Orbach, Y., Hershkowitz, I., Lamb, M. E., Sternberg, K. J., Esplin, P. W., & Horowitz, D. 2000. Assessing the value of structured protocols for forensic interviews of alleged abuse victims. *Child Abuse and Neglect*, 24, 733-752.

Poole, D.A. & White, L.T. 1991. Effects of question repetition on the eyewitness testimony of children and adults. *Developmental Psychology*, 27, 975-986

Poole, D.A. & White, L.T. 1993. Two years later: Effects of question repetition and retention interval on the eyewitness testimony of children and adults. *Developmental Psychology*, 29, 844-853.

Rannala, I.-E., Tiko, A. & Rohtla, A. 2006. *Käitumisraskustega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides*. Justiitsministeerium: Tallinn.

Robinson, S. 1998. From Victim to Offender: Female Offenders of Child Sexual Abuse. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 6, 59-73.

Salla, K.A. & Tamm, K. 2008. *Mõjutusvahendite kasutamine erikoolides*. Justiitsministeerium: Tallinn.

Sternberg, K.J., Lamb, M.E., Davies, G.M., & Westcott, H.L. 2001. The Memorandum of Good Practice: Theory versus application. *Child Abuse & Neglect*, 25, 669-681.

Tamm, K. & Paas, K. 2005. *Tegevusanalüüs alaealiste erikohtlemisest kriminaalmenetluses*. Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakond.

Wells, G.L., Small, M., Penrod, S. et al. 1998. Eyewitness identification procedures: Recommendations for lineups and photospreads. *Law and Human Behavior*, 22, 603-647.

Wells, G. L., Memon, A, & Penrod, S. 2006. Eyewitness evidence: Improving its probative value. *Psychological Science in the Public Interest*, 7, 45-75.

Wise, R.A. & Safer, M.A. 2004. What US judges know and believe about eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 427-443.

Wise, R.A., Pawlenko, N.B., Safer, M.A. & Meyer, D. 2009. What US prosecutors and defence attorneys know and believe about eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 23, 1266-1281.

NORMATIIVAKTID

Karistusseadustik. RT I 2001, 61, 364; I 2007, 13, 69.

Kriminaalmenetluse seadustik RT I 2003, 27, 166; RT I 2007, 23, 119.

Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus. 599 SE II-1

Laulasmaa deklaratsioon kuritegevusevastase võitluse eelistustest, 23.08.2005,
<http://www.just.ee/15087>

KASUTATUD KOHTUPRAKTIKA LOETELU

Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-45-07.

Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-125-06.

Lisa 1. Veebiküsimustiku näidis

Uuring erialaspetsialistide teadmistest tunnistajate kohta

Lugupeetud uuringus osaleja!

Osalete Justiitsministeeriumi poolt läbiviidavas uuringus koostöös Politseiameti ja Sotsiaalministeeriumiga, mis käsitleb erialaspetsialistide teadmisi ja oskusi alaealiste tunnistajate ja kannatanute ülekuulamisele ja mida rahastab Euroopa Liidu Euroopa Sotsiaalfond läbi Riigikantselei Tarkade otsuste fondi. Uuringu eesmärgiks on tagada alaealiste kvaliteetne ülekuulamine kriminaalmenetluses. Küsitluse täitmine võtab aega keskmiselt 10-15 minutit.

Lugupidamisega, Kristjan Kask
Akadeemia Nord õiguspühhologia dotsent

Kõigepealt soovin teada saada mõningaid andmeid Teie kohta. Märkige oma vastused äratuntavalt (allajoonimine, paks kiri vms.)

Millises Eesti piirkonnas Te töötate (Põhja, Ida, Lääne, Lõuna)?

Milline on Teie sugu?   MEES   NAINE

Kui vana Te olete?

Kas olete viimase aasta jooksul kokku puutunud alaealisi kahtlustatavaid ja kannatanuid/tunnistajaid käsitlevate juhtumitega?   JAH   EI

Mitu aastat olete oma praegusel ametikohal töötanud?

Palun hinnake, keskel läbi kui suures ulatuses Teie töös ette tulevatest juhtumitest olete kokku puutunud alaealistega viimase aasta jooksul.

alla 20%   20-40%   40-60%   60-80%   üle 80%

Nüüd otsustage järgmisi väiteid hinnates, kas olete antud väitega nõus, pole nõus või ei tea. Oma vastus märkige ristiga (X) sobivasse kasti.

	Olen nõus	Ei ole nõus	Ei tea
Mida kiiremini tunnistaja isiku identifitseerib, seda täpsem ta on.			
Tunnistajal on tunduvalt raskem ära tunda kurjategijat, kes kannab kuriteo toimepanemise ajal peakatet.			
Tunnistaja võime meenutada / meelde tuletada detaile kuriteo kohta on hilisemal kahtlustatava äratundmisel täpsuse heaks indikaatoriks.			

Pealtnägija hoiakud ja ootused võivad mõjutada seda, kuidas ta sündmust tajub ja mäletab.			
Uurija kes teab, milline äratundmiseks esitatava rea liige on kahtlustatav, ei peaks esitamise rida ise läbi viima.			
Lisaks infole sellest, mida tunnistaja tõesti nägi, sisaldab pealtnägijatunnistus sündmuse kohta ka sellist infot, mille ta on hiljem omandanud teistelt tunnistajatelt, meediast jne.			
Tunnistaja enesekindlus kohtusaalis ennustab hästi tema täpsust kahtlustatava identifitseerimisel.			
Tunnistaja enesekindlust mõjutavad faktorid, mis pole seotud identifitseerimise täpsusega.			
Relva olemasolu intsidendis kahjustab tunnistaja võimet kurjategija nägu täpselt identifitseerida.			
Kahtlustatava pildi nägemine enne identifitseerimist suurendab tõenäosust, et tunnistaja valib hiljem äratundmiseks esitatavast reast välja sama isiku.			
Tunnistajad identifitseerivad äratundmiseks esitamise reast tõenäolisemalt vale isiku, kui see on esitatud samaaegselt (kõik äratundmiseks esitamise rea liikmed esitatakse tunnistajale korraga) võrrelduna järjestikuse äratundmisega (äratundmiseks esitamise rea liikmed esitatakse ükshaaval).			
Suurimaks riskiallikaks sündmuse möödudes on mälu halvenemine sündmuse kohta (st. mälestused sündmuse kohta vähenevad aja möödudes).			
Kõrge stressi tase kahjustab pealtnägija tunnistuse täpsust.			
Vastandamise kasutamine äratundmiseks esitamise rea asemel suurendab valeidentifitseerimiste riski.			
Mida rohkem kahtlustatavaga sarnaseid isikuid on äratundmiseks esitamise reas, seda suurem on tõenäosus, et kahtlustatava identifitseerimine on täpne.			
Ametniku poolt antavad instruktsioonid mõjutavad tunnistaja võimet identifitseerida kahtlustatav äratundmiseks esitamise reast.			
Mida vähem oli tunnistajal aega sündmust näha, seda vähem ta sellest mäletab.			
Monokromaatilises valguses (näiteks oranž tänavavalgustus) värvuse kohta tehtud hinnangud on tihti mitteusaldatavad.			
See, milliseid küsimusi küsitakse võib mõjutada pealtnägijatunnistust sündmuse kohta.			
Mõnikord identifitseerivad tunnistajad kahtlustatavana isiku, keda nad on varem mingis muus situatsioonis või kontekstis näinud.			
Politseiametnikud hindavad oma isikute identifitseerimise täpsust sama täpselt kui tavalised pealtnägijad.			
Hüпноos suurendab pealtnägijatunnistuse täpsust.			
Hüпноos suurendab vastuvõtlikkust (sugestiivsust) suunavatele ja eksitavatele küsimustele.			
Pealtnägijal on vägivaldseid sündmusi raskem meenutada kui mittevägivaldseid sündmusi.			
Pealtnägijad on oma rassi kuuluvate isikute identifitseerimisel täpsemad (võrreldes teiste rassidega).			

Alkoholijoove kahjustab pealtnägija hilisemat võimet meenutada infot sündmuste ja inimeste kohta.			
Traumaatilised kogemused võivad olla mitmeid aastaid allasurutud ja siis avalduda.			
Täiskasvanud inimese taastunud mälestused lapsepõlves juhtunust on tihti valed või mingil viisil moonutatud.			
Õigeid ja valesid mälestusi on võimalik usaldusväärselt eristada.			
Väikesed lapsed on tunnistajatena ebatäpsemad kui täiskasvanud.			
Väikesed lapsed on küsituleja suunamisele, eakaaslaste/grupisurvele ning muudele sotsiaalsetele mõjuritele rohkem haavatavamad kui täiskasvanud.			
Eakamad inimesed (üle 60.a.) on tunnistajatena ebatäpsemad kui nooremad täiskasvanud.			
Korduva küsitlemise mõju võib suurendada lastel valede detailide arvu.			

Järgnevalt näete kaht küsimust, millele võite vabas vormis vastata.

Esiteks, kuidas Teie näete praegu eri spetsialistide (lastekaitseametnikud, ohvriabitöötajad) rolli alaealiste ülekuulamisel ja huvide kaitsel?

Teiseks, millised on Teie meelest kitsaskohad igapäevatoos seoses alaealiste tunnistajate/kannatanutega?

Kui olete lõpetanud, siis küsitluse tulemuste edastamiseks vajutage kindlasti "Finish survey". Aitäh!

Lisa 2. Intervjuude orientiirküsimused

Intervjuu küsimused prokuröride / kohtunike / uurijate / noorsoopolitseinikega

Millised on põhilised alaealistega igapäevatoos ettetulevad küsimused?

Mis siiani on kõige raskem töös alaealistega?

Milline on Teie jaoks lastekaitse/ohvriabi töötaja roll?

Millised on Teie jaoks koolitusvajadused?

Millised oleksid vajadused/muudatused seadusloomes?

Kuidas Teie arvates sujub ametkondadevaheline koostöö?

Intervjuu küsimused lastekaitse- ja ohvriabitöötajaga

Millised on põhilised alaealistega igapäevatoos ettetulevad küsimused?

Mis siiani on kõige raskem töös alaealistega?

Millisena on Teie roll alaealise ülekuulamise juures? Mis on see, mida reaalselt tuleb teha?

Millised on Teie jaoks koolitusvajadused?

Millised oleksid vajadused/muudatused seadusloomes?

Kuidas Teie arvates sujub ametkondadevaheline koostöö?

Lisa 3. Intervjuude orientiirküsimused lastega

Kui vana sa oled?

Mis põhjusel Sa politseiga rääkisid?

Millal ja kus see toimus?

Räägi, mis politseinikuga rääkides sulle meelde jäi?

Kuidas sa end küsitlemise ajal tundsid?

Kui sul oleks võimalik politseinikule midagi edasi öelda, siis mis see oleks?

Kas on midagi, mis sind küsitlemise ajal häiris?

Kas on midagi, mida politseinik võiks teistmoodi teha?

Lisa 4. Lastega läbiviidavate intervjuude lapsevanema infoleht

Lp. Lapsevanem!

Justiitsministeerium läbi Riigikantselei Tarkade otsuste fondi viib läbi uuringu laste ülekuulamisega seotud teemadel, mida rahastab Euroopa Sotsiaalfond. Uuringute eesmärgiks on saada ülevaade hetkeolukorrast Eestis seoses lastest tunnistajate ülekuulamisega. Uuringu tulemusena saaks väärtuslikku infot sellest, kuidas lapsed näevad politsei tööd ning selle põhjal on võimalik teha ettepanekuid/soovitusi politsei töö veelgi tõhusamaks muutmisel.

Seoses sellega soovin küsitleda lapsi, keda on viimase aasta-paari jooksul politseiniku poolt üle kuulatud või kellelt on seletus võetud. Küsitlus toimub intervjuu vormis, kus uurimuse läbiviija küsib lapse käest koolis privaatses ruumis mõningaid küsimusi. Intervjuu kestab ca 10 minutit ja intervjuu lindistatakse. Uuringu läbiviijana garanteerin selle, et lapse nime ega muid lapse identifitseerimist võimaldavaid isikuandmeid uurimuses ei avaldata. Juhul kui olete nõus, et Teie laps osaleb antud uuringus, siis palun tagastage antud leht kooli koos oma allkirjaga.

Uurimuses lapse käest küsitavad küsimused on järgmist laadi: Kui vana sa oled? Mis põhjusel Sa politseiga rääkisid? Millal ja kus see toimus? Räägi, mis politseinikuga rääkides sulle meelde jäi? Kuidas sa end küsitlemise ajal tundsid? Kui sul oleks võimalik politseinikule midagi edasi öelda, siis mis see oleks? Kas on midagi, mis sind küsitlemise ajal häiris? Kas on midagi, mida politseinik võiks teistmoodi teha?

Palun siia märkida, kas olete nõus, et Teie laps osaleb Justiitsministeeriumi poolt läbi viidavas uuringus (märgi oma valik vastavasse ringi).

JAH

EI

Lapsevanema nimi.....

Lapse nimi.....

Lapsevanema allkiri.....

Kuupäev.....

Lugupidamisega ja ette tänades,
uuringu läbiviija Kristjan Kask
Akadeemia Nord, õiguspsühholoogia dotsent
Kristjan.kask@nord.ee